

OKILHON IBRAHIMOW

SAZ

4-nji synp üçin derslik

Gaýtadan işlenen we doldurylan 7-nji neşir

Özbekistan Respublikasynyň Halk bilimi
ministrliги tarapyndan neşire hödürlenildi

Gafur Gulam adyndaky neşirýat-çaphana döredijilik öyi
Daşkent — 2020

UO'K 78 (075)
KBK 85.31ya71
I-32

Syn ýazanlar:

G. Ganiýewa – Respublikan tälim merkeziniň amaly ylymlar bölüminiň metodisti.

Ş. Hakimowa – Daşkent şäheriniň Çilanzar tümenindäki 281-nji mekdebiň saz medeniýeti mugallymy.

Respublikanyň ýörite kitap gaznasynyň serişdeleriniň hasabyndan
çap edildi.

Ibrohimow O.

Saz: 4-nji synp üçin derslik . Gaýtadan işlenen we doldurylan 7-nji neşir. — D.:
Gafur Gulam adyndaky neşirýat-çaphana döredijilik öýi, 2020.— 112 s.

UO'K 78 (075)
KBK 85.31ya71

ISBN 978-9943-6112-8-3

© **O. Ibrohimow**
© **Gafur Gulam adyndaky neşirýat-
çaphana döredijilik öýi, 2007–2020**

SÖZBAŞY

Eziz okuwçy! Eziz okuwçy! Her bir halkyň lezzetli heňleri, aýdym-sazlary, bir söz bilen aýdanda milli sazy bolýar. Halk sazy – köp we birnäçe asyrlaryň synaglaryndan geçen we kalbymyzdan orun tutan ruhy baýlygymyzdyr.

Dürli-dürli saz gurallarymyz we olarda ýaňlanyp gelýän milli sazalarymyz bolsa, ynha şu ruhy baýlygyň aýrylmaz bölegidir.

Eliňizdäki okuw kitaby sizi ynha şeýle ruhy gözelligi we baýlyklardan lezzet aldyrmak maksadynda ýazylandyr.

Onda halkymyzyň durmuş derejesi, zähmeti we dürli baýramlary bilen bagly aýdymlary, milli saz gurallary hakyndaky maglumatlar bilen tanyşarsyňyz, seýrek aýdym-sazlary diňlärsiňiz, olaryň käbir nusgalaryny aýtmagy öwrenersiňiz. Şeýle hem, Özbegistanyň kompozitorlarynyň siz okuwçylar üçin döreden aýdymlary bilen tanyş bolarsyňyz!

Okuw kitabynda ulanylan aşakdaky şertli belgileri ýatda saklaň:

 — saz diňlemek;

 — aýdym maşklary;

 — aýdym aýtmak;

 — nota bilen aýtmak;

— özbaşdak okamak;

— sorag we ýumuşlar;

— saz sowady;

— QR kod.

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ DÖWLET SENASY

Sözleri **Abdulla Aripowyňky**

Sazy **Mutal Burhonowyňky**

Dabaraly *f*

1. Ser- qu- yosh, hur o'l- kam, el-
ga baxt, na- jot, Sen o'-zing do'st-lar- ga yo'l- dosh, meh-ri-
bon! Meh-ri- bon! Yash-na - gay to a- bad il-
mu fan, i- jod, Shuh-ra-ting por - la - sin to-ki bor ja-
hon! Ol - tin bu vo - diy-lar jon O'z- be- kis -
ton, Aj - dod-lar mar-do-na ru - hi sen-ga yor! U- lug'
xalq qud- ra-ti jo'sh ur- gan za-mon, O - lam-ni mah- li-yo ay- la -

1.
gan di-yor! *f* 2. Bag' - ri

2.
gan di-yor!

Serquyosh, hur o'lkam, elga baxt, najot,
Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
Yashnagay toabad ilm-u fan, ijod,
Shuhrating porlasin toki bor jahon!

Naqarot:

Oltin bu vodiylar — jon O'zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
Erkin, yosh avlodlar senga zo'r qanot!
Istiqlol mash'ali, tinchlik posboni,
Haqsevar, ona yurt, mangu bo'l obod!

Naqarot

Oltin bu vodiylar — jon O'zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
Olamni mahliyo aylagan diyor!

BIRINJI ÇÄRÝEK

ÖZBEK HALK AÝDYMLARY

1-nji ders. WATANYMYZY WASP EDÝÄRIS

Garaşsyz Watanymyz – Özbekistan Respublikasynda gadymy we täze zaman däplerini özünde jemleýän saz sungaty giň gerim bilen ösýär. Munda halk saz döredijiligi we halk höwesjeňligi, nusgawy

saz mirasy we bastakorlik, kompozitorlyk döredijiligi we sazly estrada ýaly gatlar ýüze çykýar. Bularyň her biri özboluşlylygy we çeper däpleri bilen gadyrlydyr.

Özbekistanyň sazandalary we kompozitorlary garaşsyz Watanymyzy wasp edýän ençeme saz eserlerini dörediler. Bu gün ene ýurdumyzda ýaňlanýan gözle heňler milli sazmyzyň şöhratyny dünýä ýaýýar.

Bu babatda, aýratynam, 1997-nji ýyldan bäri köne Samarkant şäherinde her iki ýylda bir gezek zygiderli geçirilýän “Sharq taronalari” halkara sazly festiwalynyň ähmiýeti biçak uludyr. Bu baýramçylykly çäre sebäpli bahasyna ýetip bolmaýan milli

sazymyz halkara sahnalara tarap aýgytly ädimledi we dünýä bileleşiginiň ykrarnamasyna sezewar boldy. Şol bir wagtda, janajan diýarymyzda ýaş nesle milli we dünýä nusgawy sazy esasynda tälim-terbiýe bermek ugrunda möhüm işler amala aşyrylýandygy begendirijidir.

ÝÖNEKEÝ SAZ ŞEKILLERI. BENT ŞEKLI

Her bir saz eseri belli bir gurluşa eýe bolýar. Onuň ynha şu gurluşy bolsa saz şekli diýlip atlandyrylýar. Saz şekilleri eserleriň haýsy žanrda döredilenligine we uly-kiçiligine garap dürlüçe bolýar. Iň yönekeý saz şekillerini halk aýdymlarynda duşmak mümkin.

Halk aýdymlary, adatda, bent şeklinde bolýar. Bu şekil dört goşgy misreden we oňa utgaşyk dört heň gurluşyndan emele gelýär. Muňa şol sanda, “Oh, leýli” aýdymy mysal bolmagy mümkin. Şonuň ýaly-da, halk saz döredijiliginde gaýtalamaly bent şekli hem köp duşýar, ýagny munda goşgy misreleri üýtgäp durýar her bir bendiň arasynda gelen gaýtalama üýtgewsiz gaýtalanyp durulýar. Şeýle şekiller, esasan ýalla žanry aýdymlaryna degişlidir.

1. Ýönekeý saz şekillerine nähili aýdymlar girýär?
2. Bent we gaýtalamanyň tapawudyny aýdyň.
3. Özbegistan Respublikasynyň döwlet senasynyň awtorlary kimler?

2-3-nji dersler. HALK AÝDYMLARY. LAPAR

Lapar iki adam ýa-da tarapma-tarap bolan köpçülik tarapyndan aýdyşyk görnüşinde aýdylýar. Beýle taraplar yzly-yzlyna, nobatma-nobat “sorag-jogap” görnüşinde guralan şygyr dörtlüklerini aýdýarlar. Halkymyzyň arasynda meşhur bolan “Oyijon”, “Garagaş”, “Kylpyllama” ýaly laparlar şeýle aýdyşyklaryň hataryna girýär. Çagalaryň “Bizden size kim gerek?” aýdym oýny hem lapar häsiýetlerine eýe.

Käte laparlarda tans häsiýetli dep usullary hem ulanylyp, munda laparçylar nobatma-nobat tans edip, aýdym aýtmaklaryna sebäp bolýar.

OYIJON

Janly

Özbek halk lapary

O - yi- jon o - yi - jon - ey bosh- gi - nam og' -

riy - di - ya. Bosh - gi - nang - dan o - nang o'r - gil - sin

Ni - ma - lar - ga og' - riy - di - ey? Bo - zor - lar - da - bo' -

lar e - kan Do' - kon - lar - da tu - rar e - kan,

A - na shu - ning o - ti: i - pak ro' - mol o' - shan - ga og' -

riy - di - ya o' - shan - ga og' - ri - sa - ya,

a - lam - jon, a - lam - o.

Oyijon, oyijon-ey, boshginam og'riydi-ey,
Boshginangdan onang o'rgilsin
Nimalarga og'riydi-ey?

Bozorlarda bo'lar ekan,
Zargarlarda turar ekan,
Ana shuning oti, tilla baldoq
O'shanga og'riydi-ya
O'shanga og'risa-ya, alamjon, alamo.

Laparlary kompozitorlar hem döredýärler. Muña kompozitor Mardon Nasimowyň aşakdaky “Bizden size kim gerek?” oýunly aýdymy mysal bolup biler.

BIZDEN SIZE KIM GEREK?

(Özbek dilinde)

Sözleri Ý. Kurbanowyňky

Sazy M. Nasimowyňky

mf Ortaça çaltlykda

Qo'- zi - choq -dek sak- ra - shib, sak - ra- shib,
di- kir di- kir o'y-nay-miz, o'y-nay-miz. Er- kin qush-dek
yay- ra- shib, yay- ra- shib, sho'x-sho'x qo'-shiq kuy- lay-miz,

piu mosso

kuy-lay - miz. Oq te-rak - mi, ko'k te - rak,

biz-dan siz-ga kim ke-rak? Ay-tin-giz, kim ke-rak?

G y z I a r: Qo'zichoqdek sakrashib-sakrashib,
 Dikir-dikir o'ynaymiz, o'ynaymiz.
 Erkin qushdek yayrashib-yayrashib,
 Sho'x-sho'x qo'shiq kuylaymiz,
 kuylaymiz.

Oq terakmi, ko'k terak,
 Bizdan sizga kim kerak?
 Aytingiz, kim kerak?

O g I a n I a r: "Gulchehra kerak".

Maysazorda jo'sh urib, jo'sh urib,
 Gijinglagan toychoqmiz, toychoqmiz.
 Bir mayizni qirq bo'lib, qirq bo'lib,
 Yeganlardek inoqmiz, inoqmiz.

Oq terakmi, ko'k terak,
 Bizdan sizga kim kerak?
 Aytingiz, kim kerak?

G y z I a r: "Baxtiyor kerak".

H e m m e: Bog‘chamizning guliga, guliga,
 Mehr qo‘yib qaraymiz, qaraymiz.
 Baxmal gullar qo‘ynida, qo‘ynida
 Kapalakdek yayraymiz, yayraymiz.

Sazyň aňlatma serişdeleri

Sazanda ýa-da kompozitor saz eserini döredende heň, ritm, lad, usul, dinamik belgiler ýaly aňlatma serişdelerini ulanýar. Sazda heň we ritm iň möhüm aňlatma serişdelerinden hasaplanýar. Munda heň bir sesda beýan edilen sazly pikiri aňlatsa, ritm bolsa sesleri wagt nukdaý nazaryndan tertibe salmak üçin hyzmat edýär.

1. Sazyň aňlatma serişdeleri barada aýdyp beriň.
2. Bizden size kim gerek? aýdym-oýun goşgusyň awtorlary kimler?

3. Lapar aýdymyny tapyň:

- A) “Garagaş”, “Oyijon”.
- B) “Mekdep”, “Garagaş”.
- Ç) “Mekdep”, “Bilezik”.

4-5-nji dersler. ÝALLA

Ýalla birnäçe aýratynlyklary, şol sanda tansa çekijiligi, köpçüligiň gatnaşmagynda ýerine ýetirilmegi bilen lapara ýakyn bolan žanrdyr. Emma, laparda ilki bilen tarapma-tarap aýdyşyk ýagdaýynyň möhüm bolmagy bilen, ýallada bolsa goşgy aýdym we tansyň

uʻygunlaşmasy otnositel durnuklydyr. Şeyle hem, ýallalar lapardan tapawutlylykda, bendi gaýtalamak görnüşinde bolýar. Munda ýallaçy (ýekelikde) tansoýna düşüp bentleri aýtsa, gaýtalamagy - köpçülik bilelikde aýdýar. Ýallalarda tansbap deprek usullar we dürli saz gurallaryndan ybarat ansambl bilelikde ulanylýar.

ÝALLAMA ÝARYM

(Özbek dilinde)

Ortaça çalt

Özbek halk ýallasy

Qal - dir - g'och qo - ra e - kan, qa - no - ti o -
 la e - kan, yosh-lik-da-gi o'r - toq - lar bir u - mr - ga
 do'st e - kan. Yal-la-ma yo - rim, yal- lo - la, yal - lo - la -
 shay - lik, o'r - toq - la - shay - lik, uch - ta - to'rt - ta
 bir bo' - lib, suh - bat - la - shay - lik.

ЎAFTOLIGA SAWOLIM

(Ўzbek dilinde)

Sўzleri **P. Mўminiўki**

Sazy **N. Narhojayўwiўki**

Ўadyўan

Shaf-to- lim, oh, shaf -to- lim, oh, shaf -to- lim, oh, shaf-to - lim.

Qi - zi - lu oq, qi - zi - lu - oq, qi - zi - lu oq

shaf - to - lim. Ham- ma men - day se- va - di,

Pish-gan - da ma - za bo - lim, Shaf - to - lim,

Shaf - to - lim...

Shaftolim, oh, shaftolim, (oh),

Qizil-u oq shaftolim.

Hamma menday sevadi,

Pishganda maza bolim,

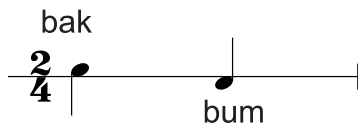
Shaftolim...

Asta aytib, asta aytib, asta
 aytib beraqol,
 Seni topgan, seni topgan,
 seni topgan qay olim?
 Indamadi shaftolim,
 Qiyin ekan savolim,
 Shaftolim.

USUL

Usul – o‘zbek milli sazynyň möhüm aňlatma serişdesi bolup, ol zarbaly saz gurallarynda (dep, nagara w.b.) ýerine ýetirilýär. Diýmek, usul zarbaly saz gurallarynda emele getirilýän üýtgeşsiz gaýtalanýan ritm gurluşlarydyr. Usul, adatda, iki ses esasyna gurlan bolýar. Bu sesleri halypalar dep saz gurallynda “bak” we “bum” diýip atlandyrýarlar. “Bak” sesi depiň gyrasy (çetki bölegi) tarap zarba bermeginden emele gelýär, “bum” sesi depiň orta bölegine berlen zarba sesinden emele gelýär we “bak” sesine garanda aşak (pes) ses hasaplanýar. Usullary notalar arkaly hem ýazmak mümkin. Munuň üçin bir çyzykly nota ýazuw ulgamyndan peýdalanylýar. Munda “bak” sesi çyzygyň üstüne, “bum” bolsa çyzygyň astyna nota bilen ýazyp goýulýar.

- ?! 1. Ýalla žanry barada aýdyp beriň.
 2. Ýalla žanry haýsy taraplary bilen lapardan tapawutlanýar?
 3. “Şaftoliga sawolim” goşgusynyň awtorlary kimler?

6-7-nji dersler. REMEZAN DESSURYNYŇ AÝDYMLARY

Remezán baýramyny hijri-kamary (aý) hasaby mübärekek Remezán aýynyň üçünji gününden başlap ulalar ýa-da çagalaryň gatnaşmagynda geçirilýär. Munda dabara gatnaşyjylary bolan remezançylar hupdan wagtynda her bir öýüň gapysynyň agzyna ýygnanyşyp, “Remezán” ýa-da “Ýa, Remezán” aýdymyny aýdýarlar we muňa jogap hökmünde öý eýelerinden dürli ir-iýmişler we sowgatlar alýarlar. Dürli gürnüşlerde bolan bu Remezán aýdyşyklaryň mazmuny bir-birine ýakyn bolýar. Olaryň goşgy dörtlüklerinde öý eýelerine bolan gowy isleg we gowy arzuwlar bildirýärler, käte bolsa degişmeli goşgular hem aýdylýar.

⦿ Remezán dessurynyň adymlaryndan nusga diňläň.

Remezanyň üç gününü tutup geldik size,
 Remezanyň zekätini beriň bize.
 Ýa Remezán aýdyp geldik işigiňize,
 Gurjak ýaly ogul bersin bişigiňize.

NIŞOLDA

(Özbek dilinde)

Sözleri **R. Tolibiñki**

Sazy **D. Omonullaýewanyñky**

Şadyýan

To'y- da, bay-ram-da, Ro'-za ay-yom-da, Tan-siq ni-shol-da,

Tor-tiq ni-shol-da. Muz-qay-moq-dan zo'r, ma-na, ya-lab ko'r.

Naqarot:

Oh-oh ni-shol-da, op-poq ni-shol-da, Ma-za - li, tot - li - oh!

Mis-li nov - vot - li - oh! Oh - oh ni - shol - da,

op-poq ni - shol - da! Muz - qay - moq dan zo'r - oh!

Ma-na ya - lab ko'r Oh oh - oh ni - shol - da,

1. qay - moq ni - shol - da! 2. Qay - moq ni - shol - da!

1. To'ya, bayramda,
Ro'za ayyomda
Tansiq nisholda,
Tortiq nisholda.

Muzqaymoqdan zo'r,
Mana yalab ko'r,
Oh-oh nisholda,
Oppoq nisholda.

Ga'ytalama:

Mazali, totli, oh!
Misli novvotli, oh!
Oh-oh nisholda,
Oppoq nisholda.

Muzqaymoqdan zo'r, oh!
Mana, yalab ko'r, oh!
Oh-oh nisholda,
Qaymoq nisholda.

2. Buncha ham shirin,
Kim bilar sirin?
Oh-oh nisholda,
Qaymoq nisholda.

Mehmonga yuzim,
Xizmatda o'zim.
Tayyor nisholda,
Mador nisholda.

Ga'ytalama.

DINAMIKI BELGILER

Dinamiki belgiler – saz eseriniñ çeperçiligini güýçlendirmek üçin ulanylýan ýörite belgiler bolup, olar adatda, gysgaldylan ýagdaýda berilýär.

p (piano) – eseri ýuwaşja ýerine ýetirmek belgisi.

f (forte) – eseri güýçli (gaty) ýerine ýetirmek ýa-da aýtmak belgisi.

Ol adatda nota düşeginiñ üstüne goýulýar.

1. O-yim yop-di -lar kul-cha, moykul-cha, moykul-cha. Ye,de-di-lar

1. Remezan dessuryna degişli nähili aýdymalary bilýärsiñiz?
2. “Nişalda” aýdymynyñ goşgusyny ýat tutuñ.
3. Dinamiki belgiler barada aýdyp beriñ.

8-nji ders. ALLA AÝDYMLARY

Halkymyzyň däbine görä, maşgalada täze doglan ilkinji perzendiň şanyna bişik toýy geçirilýär hem-de şol wagtdan başlap bäbegiň ýaşayşynda möhüm bolan 2-3 ýyllyk “bişik döwri” başlanýar. Ene bäbegini uklatmak maksadynda bişigi üwräp aýdym aýdýar. Bişik bilen baglanyşykly aýdym aýdylmagyna “Alla”(hüwdi) ýa-da “Bişik aýdymy” diýilýär. Eneleriň döredijiligi bolan bu aýdymlarda çagany köşeşdirmäge gönükdirilen söz-jümleler, şeýle hem, enäniň perzendi baradaky arzuw-islegleri beýan edilýän dörtlemeler ýerine ýetirilýär. Hüwdi diňlän çaga geljekde öz atanesine mähirli, imanly, ene-topragyna, il-ýurduna sadyk, watanperwer, adamlara dertdeş bolýar.¹

🕒 “Alla” aýdymyny diňläp, ondan alan täsiriňizi gürrüň edip beriň.

ALLA

Ýuwaşja

Özbek halk aýdymy

Al - la ay - tay, jo - nim
Al - la ay - tay, jo - nim

bo - lam, qu - loq sol - gin al - la.
bo - lam, shi - rin qo' - zim al - la.

¹ Asyrlara deňdeş aýdymlar. Düzüjiler: Ý.Abdurahmanow, J.Eşankulow. Daşkent.1991, 5-nji sah.

Shi-rin al - lam ting-lab as - ta
 Sen qu- von -chim, if - ti -xo - rim,

ux -lab qol - gin al - la.
 ko' - rar ko' - zim al - la.

Alla aýdymlyry kompozitorlar tarapyndan hem döredilýär. Şol sanda, awstriýaly kompozitor Wolfgang Amadeý Mosartyň “Alla” aýdymy meşhur bolup, ol özbek dilinde şeýle aýdylýar.

ALLA

Sazy W. Mosartyňky

Howlukmazdan

Yot bo - lam, ux - la qo' - zim,

Uy - lar - da o'ch - di chi - roq

Ux - lar a - sal a - ri - lar

Ux - lar ba - liq - lar tinch - roq.

Ko'k - da oy yar - qi - ray - di,
 De - ra - za - dan qa - ray - di,
 Ko'z - la - ring yum - gin qo' - zim,
 Yot, qu - von - chim, qun - du - zim A -
 la - la - la

O'YIJONIM ALLASI

(Özbek dilinde)

Sözleri **T. Mahmudowyňky**

Sazy **F. Alimowyňky**

Howlukmazdan

Yo-qim - li, shi - rin bi - ram
 o - yi - jo - nim al - la - si,
 Dil-ga baxsh e-tar o - rom o - yi - jo - nim,

o - yi - jo - nim, o - yi - jo - nim al - la - si.

1. 2.

mp

Ux - la, ux - la, qo' - zim, der,

Sen su - yan - gan to - g'im, der,

Gul - ga to'l - dir bo - g'im, der, jon (ey).

O - yi - jo - nim, o - yi - jo - nim,

1. 2.

o - yi - jo - nim al - la - si.

O - yi - jo - nim al - la - si.

“ALLA” HAKYNDА ROWAYAT

Rowayát etmeklerine görä, jennetden kowlan Adam Ata bilen How ene biri-birine göwün berip, goşulyşyp, ekiz çagaly bolupdyrlar. Hudaýyň bu merhemetinden başy asmana ýeten Adam Ata şikara (awa) gidipdir. Hemme ýer dym-dyrslyk bolup, ýer ýüzündäki bu asudalygy diňe iki çagajygyň bitakat bolup aglaýan owazy bozýardy. How ene näme etjegini bilmän duran wagty onuň ýüreginden nähilidir bir ýakymly alla aýdymy çykan eken:

Alla, balam, bagtyýar,
Her işiň hem wagty bar,
Ataň gitdi şikara,
Alla, balam, alla-heý.

e - kin - lar chi - qa - rar qu - loq, Yash - na - sin da -
 la, o - chil - sin lo - la, Da - la qo' - y - ni -
 da oq - sin sha - lo - la.

G a y t a l a m a:

Tarnovdan toshib, Yashnasin dala, Yomg'irdan foyda,
 Oqadi shoshib. Ochilsin lola. Maysaga, donga.
 Ariqlar to'lar Dala qo'ynida El serob bo'lar
 Zo'r anhor bo'lib. Oqsin shalola. Paxtaga, donga.

AK DEREKMI, GÖK DEREK

(Özbek dilinde)

Ortaça çalt

Özbek halk aydymy

Oq te - rak - mi, ko'k te - rak, biz - dan siz - ga
 kim ke - rak? Jaj - ji qiz - gi - na ke - rak.

KIÇI BILEN GEÇI

Sözleri K. Tañrygulyýewiñki

Sazy W. Ahmedowyñky

Howlukmazdan

A - gyl - da ýa - tyr - Sa - kar - ja ge - çi Ol ge - çä ta - rap

Gaýtalamak:

Gel - ýär - di Ki - çi. Goý, bar - ma - diý - di Ýa - şu - ly Sa - hy.

Ýe - ser - je bol - ýar, Ge - çi - niñ şa - hy. Ýe - ser - je bol - ýar - ow,

Ge - çi - niñ şa - hy

Ge - çi - niñ şa - hy.

Diýen etmedi,
Çybyjak aldy.
Çybygy geçiň
Şahyndan saldy.

Bat alyp süsdi
Gaharly geçi.
Agdarlyp girdi
Bezzatja Kiçi.

G a ý t a l a m a k :

G a ý t a l a m a k .

▲ Ses maşklaryny ýerine ýetiriň.

Howlukmazdan

Gadymdan gelýän aýdym-saz eseriniň haýsysyny alanyňda-da, diňläniňde-de olardaky täsirlilik, ýokary ussatlyk bilen haşamlandyrylan görnüşli duýgular tolgundyryjy mazmuny ýüze çykarýarlar. Mugallym bu temada türkmen halk aýdym-sazlarynyň many-mazmuny boýunça birnäçe görnüşlere bölünýändigini düşündirmeli. Ýagny terbiyeçilik many-mazmunly aýdymlara “Bellidir”, “Bigäne ýagşy” ýaly birnäçe aýdymlary mysal getirip düşündirmek bolar. Şeýle aýratynlyklaryň hemmesi birleşip, könedan gelýän türkmen saz nusgalarynyň many-mazmun baýlygyny düzýärler.

Bu tema geçilende, gadym zamanlarda hiç kimiň aýdymy kagyzyň ýüzünde görmändigini, aýdymlaryň dilden-dile, nesilden-nesle geçip gelendigini okuwçylara aýtmak zerurdyr. Şeýle hem mugallym öňki döwürlerdäki dörän halk aýdymlaryny, rowaýatlaryny, dessanlaryny biziň döwrümize halk bagşylarynyň we dessançylaryň yetirendiklerini düşündirmelidir.

(B. Alyýew. Aýdym-saz we ony okatmagyň usulyýeti)

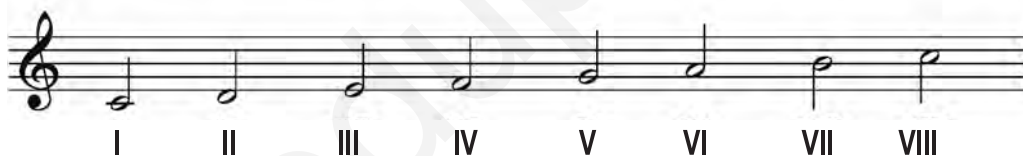

Lad. Do mažor tonallygy

Lad sözi “dogry”, “bir-birine sazlaşykly, heñdeş sesler” ýaly manylary aňladýar. Her bir aýdymyň heñi bolsa bir-birine özara baglanan sesler esasynda emele gelýär. Diýmek, lad – bu özara utgaşyp gelen heñ sesleriniň gurluşydyr. Eger-de biz şu sesleri daýanç perdeden başlap ýokary tarap düzüp çyksak, dogry seshatar (basgançak) emele gelýär. Lad saz eseriniň häsiýetini kesgitlemekde möhüm faktordyr.

Do mažor tonallygynyň esasy daýanç perdesi (tonikasy) “do” sesidir.

Do mažor seshatary (do) perdesinden başlanyp ýokarlygyna aşakdaky ýaly düzülýär:

Sazda dürli-dürli ladlar duşýar, emma “**mažor**” we “**minor**” diýilýän ladlar giň ýaýran bolup, olar dürlüçe häsiýete eýe.

Şahdaçyk, şadyýan, aýdyň heñlere mažor lady laýyk. Gaýgyly we gamgyn heñlere minor lady mahsusdyr.

1. “Ýamgyr ýagalak” aýdymyny häsiýetlendiriniň.
2. “Kiçi bilen geçi” goşgusyny ýat tutuň.
3. Do mažor seshataryny aýdyp beriň.

IKINJI ÇÄRÝEK

HALK AÝDYMLARY WE TANSLARY

1-nji ders. HALK AÝDYMLARY

Özbek halk agzeki döredijiliginiň aýrylmaz bölegini halk aýdymlary düzýär. Tema we mazmuny taýdan dürli-dürli aýdymlar özeninde halkymyzyň ýaşaýşyny, durmuş ýörelgelerini aňladýar. Şonuň bilen birlikde aýdymlarda adamlaryň ata Watana, tebigata, daşky gurşawa, maşgala we dost-ýarlaryna bolan mähir duýgulary çeper şöhlelendirilýär.

Halk aýdymlary ilki il arasyndan çykan daýhanlar, hünärmentler, gullukçylar we intelligentler tarapyndan dürli ýagdaýlarda dokalypdyr. Ýöne köp ýagdaýlarda olaryň atlary bize mälim bolmandyr, çünki täze döredilen aýdym, adatda, ýazylyp alynmandyr, eýsem ol dilden ýerine ýetirilipdir we şeýlelikde bir aýdymçydan ikinjisine, atadan ogluna, babalaryndan agtyklaryna geçip, köpçüligе ýaýrapdyr. Şeýdip özbek halk aýdymlary nesiller-den nesillere ruhy miras bolup, bize çenli ýetip gelipdir.

Halk aýdymlaryny aýtmak ýagdaýyna we mazmunyna görä “Zähmet aýdymlary”, “Maşgala (toý) märeke aýdymlary”, “Möwsümleýin aýdymlar” we “Çagalar aýdymlary” ýaly görnüşlere bölmek bolar. Bulardan başga-da, medeni dynç alnanda aýmaga niýetlenen lapar, ýalla we aýdym ýaly aýdyşyklar halkyň arasynda giň ýaýrapdyr.

AÝDYM

Aýdym adatda, 7 ýa-da 8 bogunly şygyr bentleri esasynda ýekelikde aýdylýar. Munda bentleriň arasynda gaýtalanyp durulýan ýörite gaýtalama misreleri bolmaýar.

OH, LEÝLI (Özbek dilinde)

Özbek halk aýdymy

Şadyýan

Tom bo-shi-da to-g'o - ra, Tan-dir to'- la zo - g'o -
ra, Zo - g'o- ra- ni yo - pol - may (o'r- toq)
Cho - lu kam - pir o - vo - ra.

Çagalaryň “Tamdan taraşa düşdi”, “Alataý”, “Çuçwara gaýnaýar” ýaly aýdyşyklary hem aýdym žanryna mysal bolup biler.

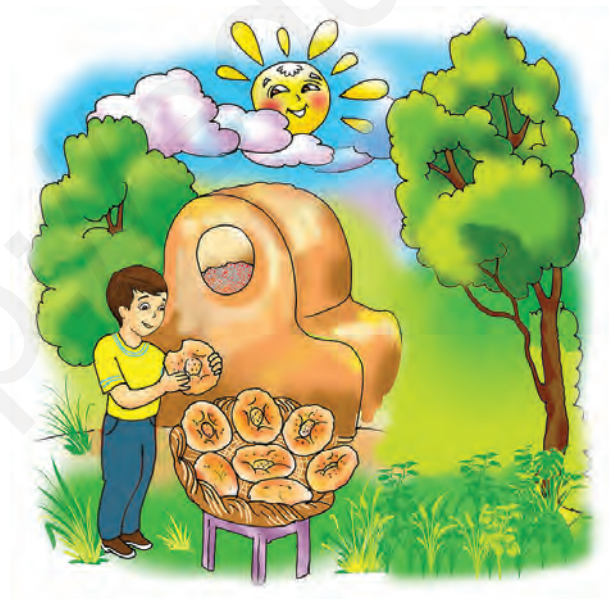
OFTOB ÇYKDY ÄLEME

(Özbek dilinde)

Ortaça

Özbek halk aydymy

Of - tob chiq - di o - lam - ga, yu - gu - rib bor - dim
 xo - lam - ga. Xo - la, xo - la kul - cha ber,
 xo - lam de - di o' - tin ter, O' - tin ter - dim
 bir qu - choq, non yop - dim o' - choq, o' - choq.

ANNA

Sözleri **Kaýmum Taňrygulyýewiňki**

Sazy **Weli Ahmedowyňky**

Çaltrak

Nä - me bar - ka? Näm bol - ýar - ka? Üýş - ýär - le il - ler, Üýş - ýär - le

il - ler, An - na - laň öy - ne, Bag - laň go - laý - na. An - na - laň öy -

ne, Bag - laň go - laý - na. An - na - laň öy - ne, Bag - laň go - laý -

na. Gy - gy - ryp ýa - tyr, Or - ta - da, An - na, A - ýag - na ti -

ken, Ba - typ - dyr e - ken. A - ýag - na ti - ken, wah,

1. ba - typ - dyr e - ken. 2. ken. Wah, wah - eý, wah, wah.

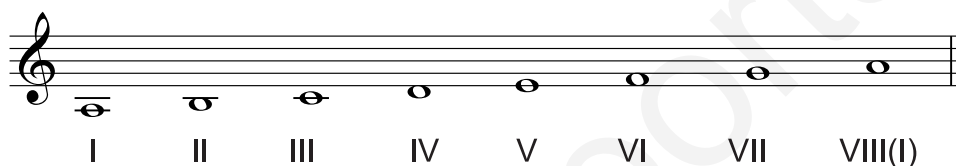

Lya minor seshatary

Öňki derslerimizde aýdyp geçilişi ýaly minor hem esasy ladlaryň bir görnüşidir. Adatda minor ladynda mylaýym, gaýgyly we gamgyn heňler döredilýär.

Lya minor tonallygynyň esasy daýanç perdesi (tonikasy) “lya” sesidir.

Şu minor seshatary “lya” perdesinden başlanyp ýokary tarap aşakdaky ýaly düzülýär.

lya minor

Ortaça çalt

1. Halk aýdymlary barada aýdyp beriň.
2. “Aýdym” diýende nämäni düşüňärsiňiz?
3. “lya minor” seshataryny aýdyp beriň.

2–3-nji dersler. HALK TANSLARY

Tans – bu sungatyň bir görnüşi bolup, onda adamzat duýgulary, belli bir wakalar, aýak we beden hereketleri orkaly aňladylýar. Her bir halkyň söýýän aýdym-sazlary bolşy ýaly milli tanslary hem bardyr.

Özbek halkynyň ynha şeýle tanslaryna “Lezgi”, “Dilhiraj”, “Tanowar”, “Andijan polkasy” ýalylary aýtmak bolar. Bu tanslara, adatda, dürli halk baýramlarynda, toý-tomaşalarynda we maşgala dabaralarynda tans edilýär.

Halk tanslary özboluşly milli äheňlere eýe bolup, olar tansyň sazy, ritmi we tans hereketlerinde aýdyň ýüze çykýar. Meselem, ruslaryň “Kamarinça” tansy özboluşlylygy we şol bir wagtyň özünde degişgenligi bilen ünsüni çekýär.

KAMARINÇA (КАМАРИНСКАЯ)

Degişgen

Ukrainleriň şadyýan “Gopak” tansynda adamyň çakgan we çalasyň hereketleri aňladylýar.

GOPAK

Çalt

Musical notation for the Gopak dance, consisting of three staves of music in 2/4 time with a key signature of one sharp (F#).

Beloruslaryň “Bulba” atly durmuşy aýdymly tansynda kartoşka¹ ekilişinden başlap, tä hasyl ýugnalyp alynýança bolan zähmet suratlandyrylýar.

BULBA (БУЛЬБА)

Şadyýan

Belorus halk oýun-aýdymy

Musical notation for the Bulba song, consisting of three staves of music in 2/4 time with a key signature of one sharp (F#). The lyrics are written below the notes.

Из меш-ка бе - ри кар - тош - ку и пи - тай - ся
 по - нем - нож - ку; мо-жешь есть е - ё ва - рё - ной
 иль в мун - ди - ре за - пе - чён - ной. Трам - там - там, та - ра -

¹ “Kartoşka” belarus dilinde “bulba” diýilýär.

рам, там - там, без кар - тош - ки

ху - до нам, без кар - тош-ки ху - до- нам.

“Şagala” (Çagalak) diýlip atlandyrylýan garagalpak tansynda milli halk oýnunyň hereketleri aýdym bilen utgaşyp gidýär. Munda çagalak guşunyň balyk tutuşy dürli hereketler bilen çeper teswirlenýär.

ЎСАГАЛА

Ўадыян

Ўарагалпак халк ойун-ойдымы

Shaq sha-g'a-la sha-g'a-la Jap- tin bo - yin ja - g'a - la

I - laysuw-da ba - liq bar A -lal- may-san sha-g'a - la.

ВАТАН

(Ўзбек тилинде)

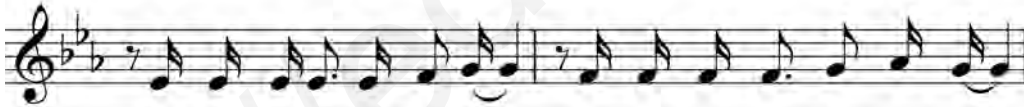
Ўзлері Н. Рахматыйќы

Ўазы Н. Ўасанованыќы

Дабаралы

Kuy - lay-man Va- tan haq - da, So'y-lay-man u-ning haq-da.
Ni - ya- ti pok,u - lug'- dir Di -yor gul- ga to' - liq - dir.

Osh - sin ya-na dov-ru - g'i, O'y-lay- man shu-ning haq - da
U tinch-lik-ka bay-roq- dir, Shum u - rush -ga yo'l yo'q-dir.

Va-tan qo-ra ko'-zim - dir,

Dil - dan chiq - qan so' - zim - dir.

Ar - doq - lay - man o - nam - dek,
Va - tan, - xal - qim, o' - zim - dir.

Niyati pok, ulug'dir,
Diyor gulga to'liqdir.
U tinchlikka bayroqdor,
Shum urushga yo'l yo'qdir!

G a ý t a l a m a :

Vatan qora ko'zimdir,
Dildan chiqqan so'zimdir.
Ardoqlayman onamdek,
Vatan – xalqim, o'zimdir.

Tonika

Çagalar, eger üns beren bolsañyz, siz aýdýan ençeme aýdymlar mälim bir ses bilen başlanyp, ahyrynda ýene şu ses bilen gutarýar. Beýle ses aýdymyň esasy daýanç perdesi ýa-da tonikasy diýlip atlandyrylýar.

Käte saz eseri tonika sesi bilen başlanmazlygy mümkin. Emma eser ahyrynda tonika sesi hökman gelmeli. Muña siz aýdýan “Watan” aýdymy mysal bolup biler.

- ?! 1. Halk tanslary barada nämeleri bilýärsiñiz?
2. “Watan” aýdymynyň awtorlary kim?

4–5-nji dersler. ZÄHMET AÝDYMLARY

Zähmet aýdymlary – halk tarapyndan ýer sürmek, hasyl ýygnamak, degirmen çekmek, ýüp egirmek ýaly işlerde döredilipdir we aýdylypdyr.

Ýerine ýetirilýän zähmetiň görnüşine garap şol aýdymlary maldarçylyk, ekerançylyk we hünärmentçilik aýdymlary ýaly toparlara bölmek bolar.

Hususanda, ekerançylyk aýdymlary hem öz möwsümine garap dürlüçe bolupdyr. Sebäbi, ýer sürüm döwründe “Goş goşmak” (Goşçynyň aýdymy) aýdylan bolsa, hasyl ýygynynda “Orum” aýdymy ýerine ýetirilipdir. “Hop haýda” aýdymy bolsa harmanyň başynda ýerine ýetirilipdir.

Hop haýda

Özbek halk aýdymy

Ortaça

Xo'p hay-da- yo xo'p hay-da, xir-mon-ni qil - gil may-da,
Xir- mon-ni qil -ma-sang may-da sen- lar-ga ti -nim qay-da.

Hünärmentçilik aýdymlary esasan aýal-gyzlar tarapyndan haly dokalanda, tahýa dikilende, ýüplük egirilende ýerine ýetirilipdir. Zähmet aýdymlary, adatda, bent şeklinde bolýar.

URÇUK

Özbek halk aýdymy

Ortaça

E-shik ol-di - da qum-loq, me-ning i-pim yu-ma-loq,
E-lak i - chi - da ke - pak, me-ning ip-gi - nam i - pak.

Aýdymlary kompozitorlar hem döredýärler. Şol sanda, kompozitor Nadim Narhojaýewiň bent şeklinde döreden “Ýagşy bala” aýdymynda “ýagşy bala” jümlesi gaýtalama ýaly gaýtalanyp durýar. Munda aýdymyň esasy bentlerini ýekelikde aýdylyp başlansa, gaýtalamasyny hemme bilelikde aýdýar. Şu aýdymy siz hem şeýle ýerine ýetiriň.

▲ Sesi sazlaýjy maşklary ýerine ýetiriň.

Howlukmazdan

a)

b)

YAGSHY BALA

(Özbek dilinde)

Sözleri P. Möminiñki

Sazy N. Narhojayewiñki

Ortaça

Ham-ma joy - ga ya - ra - sha - di yax - shi bo - la -

yax-shi bo-la.

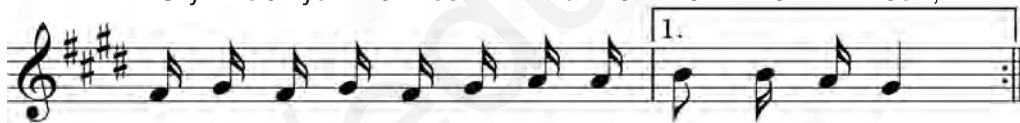
Uy i-shi-ga qa-ra-sha-di

yax-shi bo-la yax-shi bo-la.

O'y - nab yu - rib se - vi - na - di o'z - o' - zi - dan,

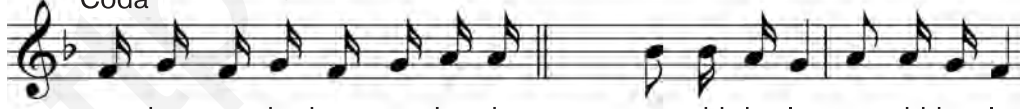

yax - shi - li - gi se - zi - la - di yuz ko' - zi - dan,

yuz - ko' - zi - dan, yuz - ko' - zi - dan,

Coda

ya-shay-ver-sin ham-ma joy-da yax-shi bo-la - yax-shi bo-la.

Kel-ti - ra-di el-ga foy-da yax-shi bo-la, yax-shi bo-la.

Maktabidan qolmaydi kech,
 Yaxshi bola-yaxshi bola.
 Ikki baho olmaydi hech,
 Yaxshi bola-yaxshi bola.
 Ish buyursang deydi kulib:
 “Xo‘p bo‘ladi”, “xo‘p bo‘ladi”,
 Sheriklari — o‘rtoqlari
 Ko‘p bo‘ladi, ko‘p bo‘ladi.

Yashayversin hamma joyda
 Yaxshi bola-yaxshi bola.
 Keltiradi elga foyda
 Yaxshi bola-yaxshi bola.

Durnukly we durnuksyz sesler

Seshataryň basgançaklary rim sifrleri bilen (I, II, III we ş.m.) belgilenýär. Şu basgançaklar durnukly (esasy) we durnuksyz seslere bölünýär. Munda I, III we V basgançaklarda gelen sesler durnukly (ýa-da daýanç) hasaplanyp, olar esasynda tonika üçsesligi hem emele gelýär. II, IV VI we VII basgançak sesleri bolsa durnuksyz bolup, olar ýanaşyk durnukly seslere çekilmek (çözülmeği) aýratynlygy ýüze çykarýar. Mysal:

- ?! 1. Zähmet aýdymlary barada aýdyp beriň.
 2. “Ýagşy bala” aýdymynyň nota ýazgysynda duşýan gaýtalama belgisini anyklaň.
 3. Do mažorda gelýän durnukly sesleri anyklaň.

6-7-nji dersler. TOÝ DABARASY AÝDYMLARY

Toý “öz adyndan belli bolşy ýaly, ýakyn dost-ýar, garyndaş-urug didaryna, süýji-süýji tagamlara, gowy saza we aýdyma, göreşdir owlak gapdy tomaşalaryna, baýram şadyýanlygyna, gülki we şatlyga doýmakdyr”¹.

Toý dabaralarynda aýdym-saz möhüm orun tutýar. Munda hem saz gurallary, hem aýdym aýdyşyklar aýdylýar. Şol sanda toý dabaralarynda kerneý, surnaý we nagaralardan ybarat ansamblyň ýerine ýetirmeginde ýaňlanan sazlar ilata toý başlanlygyndan habar berýär hem-de şol bir wagtda diňleýjide hem dabaraly baýram keýpini oýarýar hem-de tansa düşmäge çagyryýar hem-de oňa goşulyşýar.

Toýlarda, adatda, “Nawo”, “Nawo Çarhy”, “Begi Sultan” ýaly sazlar çalynýar.

¹ M a h m u d S a t t o r. “O‘zbek udumlari”. D., Fan. 1993. 113-nji sah.

SURNAÝ NOWASY

Özbek halk sazy

Gelni ýigidiň öýüne alyp barýan wagtynda aýallar tarapyndan aýdylýan “Ýar-ýar”lar nika toýunyň iň gőzel aýdym nusgasydyr. Nika toýunyň ertesi gőni ir bilen ýigidiň ata-enesi, garyndaş doganlary we oba-goňşularyna gelin tarapdan “gelin salam” dabarasy geçirilýär. Ýörite “gelin salam” aýdyjy tarapyndan mälim bir sazda salam aýdylyp durulýar, gelin bolsa egilip, salam berýär.

ÝAR-ÝAR

Ortaça çalt

Halk aýdymy

Hay-hay o' - lan, jon o' - lan (o), ke-lin
kel-di, yor - yo - ro, ke-lin kel-di, Qo'-shiq
bi-lan (o) to'y bi - lan (o), ke - lin kel-di.

MUNAJAT

Agras

Özbek nusgawý sazy

Hormatly okuwçylar! Siziň nota garap maşk eden saz nusgaňyz, halkymyz tarapyndan gadymdan söýüp aýdylan “Munajat” aýdymynyň başlanýan böleginden alnan.

Özbekistanyň halk artisti, sazanda we kompozitor Imamjan Ikramow (1891 — 1980) bu saza hezret Alyşir Nowaýynyň “Sarwi

Imamjan Ikramow

gulro gelmedi” gazalyny baglap, onuñ aýdym ýoluny döretdi. Bu aýdym şeýle başlanýar:

DERÝA

Sözleri **G. Ezizowyňky**

Sazy **D. Hydyrowyňky**

Andante

Der - ýa, der-ýa, der-ýa sen, Ni - ra a - kyp bar - ýar - syň

Gül gü-lä-lek ke - na - ryň Na - gysş ýa - lak ke - na - ryň

Gül gü-lä-lek ke - na - ryň Na - gysş ýa - lak ke - na - ryň (ey)

U - zak - lar - dan gel - ýär - syň U - zak - la ra bar - ýär - syň

Tol - kun - lar - ñy bat bi - len. Ke - na - ry - ña

ur ýar - syň.

KÜLÇE NAN

(Özbek dilinde)

Sözleri **P. Möminiñki**

Sazy **I. Hamroýewiñki**

p Ortaça çaltykda *f* *p*

1. O - yim yop - di - lar kul - cha, moy kul - cha, moy kul - cha. Ye, de - di - lar
f *p*
 to' y - gun - cha, to' y - gun - cha, to' y - gun - cha. Kul - cha o' x - shar gul - cha - ga,
f
 oh, oh, oh. Yu - zim o' x - shar kul - cha - ga, oh.
f Naqarot:
 Kul - cha no - nu kul - cha non, ko' - ri - ni - shi gul - cha non, kul - chano - nu
 kul - cha non, ko' - ri - ni - shi gul - cha non, gul - cha non,
 ko' - ri - ni - shi gul - cha non.

2. Shirinligi o'zimdai,
 Issiqligi yuzimdai,
 Keling, o'ртоqlar, yeymiz,
 Oyimga rahmat deymiz.

G a ý t a l a m a:

Kulcha non-u kulcha non,
Ko'inishi gulcha non.
Kulcha non-u kulcha non,
Ko'inishi gulcha non.

- ?! 1. To'y dabarasy aydymlary barada nāmeleri bilýärsiñiz?
2. "Külçe nan" aydymyny ýat tutuň.

BERKITMEK ÜÇIN ÝUMUŞLAR

1. Nähili aydymlar "Remezani aydymlary" diýlip atlandyrylýar?

- A) Remezani aýynda ýerine ýetirilýän aydymlar.
- B) Çagalaryň aydymlary.
- D) Toýlarda we dabaralarda aydylýan aydymlar.

2. "Ýalla" diýip nämä aydylýar?

- A) Sazandalar toparyna.
- B) Bent-gaýtalama şeklidäki heň we tans.
- D) Tarly ýerine ýetirijiler toparyna.

3. Halk aydymlary ilki kimler tarapyndan döredilen?

- A) Dayhanlar, hünärmentler, intelligentler tarapyndan.
- B) Düzüjiler tarapyndan.
- D) Kompozitorlar we şahyrlar tarapyndan.

4. Durnukly sesleri anyklaň.

- A) II, IV, VI
- B) I, III, V
- D) I, VII, III

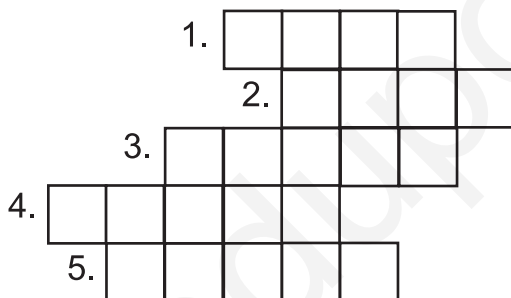
5. Nähili áydymlara “Zähmet áydymlary” diýilýär?

- A) Watanperwerlik ruhundaky áydymlar.
- B) Çagalaryň áydymlary.
- D) Zähmet işi bilen bagly áydymlar.

6. Toý dessury áydymlaryny anyklaň.

- A) “Ýar-ýar”, “Munajat”, “Külçe nan”.
- B) “Munajat”, “Watan”.
- D) “Ýar-ýar”, “Munajat”, “Surnaý nowasy”.

7. Aşakdaky soraglary okaň we gözenekleri dolduryň.

- 1. Bent-gaýtalama şeklindäki heň we tans?
- 2. Bábegiň ilkinji eşidýän áydymy?
- 3. Ukrain halk tansy.
- 4. Belarus halk tansy.
- 5. Özbek milli kakylýan saz guraly.
- 6. Iki adam ýa-da köpçülik tarapyndan áydylýan áydyşyk.

ÜÇÜNJI ÇÄRYEK

BAÝRAM WE MÖWSÜM AÝDYMLARY

1-2-nji dersler. GYŞ PASLYNYŇ AÝDYMLARY

Mälim bolşy ýaly, gyş paslynda daýhan hem, ýer hem dynç alýar. Ýnha şu wagtlarda mähelle adamlary, oba-goňşular, garyndaş-doganlar, deň-duş oglanlar toplanýşyp oturylyşyklar geçirilipdir. Ol aslynda “gyş günlerine niýetlenen bolup, uzak gyş gijelerini gowy mazmunly geçirmek, göwün açmak üçin gurnalypdyr”¹.

¹ Mahmud Sattor. O'zbek udumlari. Daşkent, "Fan" 1993, 122-nji sah.

SOWUK KIMI GÖZLEÝÄR?

(Özbek dilinde)

Sözleri P. Möminiñki

Sazy N. Narhojayewiñki

Ortaça çalt

So -vuq kim - ni iz - lay - di,

Sha-mo - li g'iz - g'iz - lay - di.

Bi - la - siz - mi, so - vuq - dan Kim ku-lib, kim yig' - lay -

di. Naqarot: Bo'l - sa lan - ju dan - ga - sa,

tug - ma - si - ni taq - ma - sa, So - vuq tez - da

yi - qa - di, Un-dan g'o - lib chi - qa - di.

Kiyinolib, shaylanib,
Yursa o'ynab, aylanib,
Bo'shshmasa kim agar
Sovuq unga bo'yin egar.

G a ý t a l a m a:

Bo'lsa lanj-u dangasa,
Tugmasini taqmasa,
Sovuq tezda yiqadi,
Undan g'olib chiqadi.

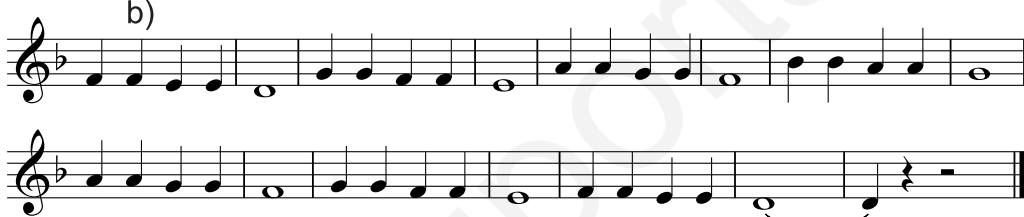
Quvontirib yana-da,
Uchiradi chanada.
Bo'ling, deya, qahramon
O'ynatadi qorbo'ron.

▲ Aýdym maşklaryny aýdyň.

a)

b)

BIZ ESGERDIRIS

(Özbek dilinde)

Sözeri **I. Rahmanyňky**

Sazy **N. Narhojaýewiňki**

Marş tempinde

Biz as- kar- miz, pos- bon- miz, U- lug' yo'l- da kar- von- miz.

Tinch-lik u- chun qal- qon- miz, Hech bu- zil- mas qo'r- g'on- miz.

Biz as- kar- miz, pos- bon- miz, U- lug' yo'l- da kar- von- miz.

Tinch-lik u- chun qal- qon- miz, Hech bu -zil - mas qo'r-g'on-miz.

Ga'ytalama:
Bir, ik-ki, uch, bir, ik - ki... Ay-ting,mar-ra kim-ni - ki? Al-

bat mar-ra biz- ni - ki, Ja-sur o'g'-lon,qiz-ni - ki. Al-

bat mar-ra biz- ni - ki, Ja-sur o'g'-lon,qiz-ni - ki.

Ona yurt Turkistonda,
Yer-u osmon, ummonda
Chiniqishni qo'ymaymiz,
Tinchlik kuyin kuylaymiz.

G a y t a l a m a :

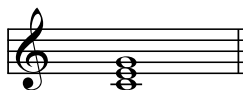

ÜÇSESLLİK

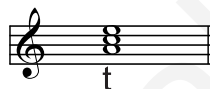
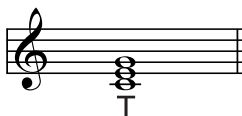
Öñki derslerde siz mažor, minor, tonika, durnukly we durnuksyz sesler barada maglumata eýe bolduñyz. Esasy daýanç basgançak (I) hem-de III we V basgançaklarda ýerleşen durnukly sesler bilelikde tonika üçsesligini emele getirýär.

I III V

Bu üçsesliliğiň akkord¹ şeklindäki görnüşi aşakdaky ýaly ýazylýar.

Mažor üçsesligi uly “T”, minor üçsesligi bolsa kiçi “t” harpy bilen belgilenýär.

- ?! 1. “Biz esgerdiris” aýdymyny ýat tutuň we täsirleriňizi aýdyp beriň.
 2. Do mažorda üçsesligi aşakdaky tertipde aýdyň.
 I-III-V; I-V-III; III-I-V.

3-4-nji dersler. BAGŞYÇYLYK SUNGATY

Oturylyşyklarda myhmandarçylyk, gyzykly gürrüňler, dürli oýunlar bilen bilelikde şygrylar hem okalypdyr, aýdym we ýallalar aýdylypdyr, bagşylaryň ýerine ýetirmeginde tirme we dessanlar diňläpdiler.

Halk bagşysy
 Umarkul
 Polkan ogly

Bagşy – bu “Alpamyş”, “Görogly”, “Öwezhan” ýaly dessanlaryny ýerine ýetirijisi bolup, ol, adatda, dessanlaryň hem sözlerini aýdyp, hem aýdymyny aýdyp beripdir. Dombura saz guraly (käte gopuz, dutar) bolsa goşulyp çalynýan saz hökmünde ulanylýar.

¹ Akkord (italýança *accordo* fr. *accord* – raýdaşlyk) dürli belentlikdäki üç we ondan artyk sesleriň goşulyp bitewilikde ýaňlanmagy.

🕒 “Alpamyş”, “Görogly” we “Şasennem-Garyp”
dessanlaryndan nusgalar diňläň.

Uzak ýerden gelen eziz myhmanym,
Ogluma meňzeýär owazyň seni.
Tiz habaryn bergin çykmazdan janym,
Balama meňzeýär owazyň seni.

“Gutly bolsun baýramyň” aýdymyny aýtmagy
öwreniň.

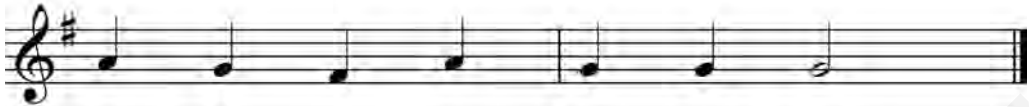

GUTLY BOLSUN BAÝRAMYŇ

Sözleri **Gurban Meredowyňky** Sazy **Jeren Gurbangylyjowanyňky**

Şadyýan

E - iem ian - a. e - iem ian - a. E - iem ian - a
e - jem jan. Gut - ly bol - sun, gut - ly bol - sun, Gut - ly bol - sun
baý - ra - myň! E - jem ma - ña mäh - ri - ban, Dat - ly bol - sun
baý - ra - myň! E - jem ma - ña mäh - ri - ban,

Dat - ly bol - sun baý - ra - myñ!

Ejem jan-a, ejem jan-a,
Ejem jan-a, ejem jan.
Gutly bolsun, gutly bolsun,
Gutly bolsun baýramyñ!

Ejem maña mähriban,
Datly bolsun baýramyñ,
Ejem maña mähriban,
Gutly bolsun baýramyñ!

BAGŞYNYŇ EDERMENLIGI

– Derwezäni açýarys, mör-möjekdeý¹ çozup gelen sähraýylara indi bäs gelip bolmaýar. Derwezäni açmasak, şäheri ýa suwa batyrary, ýa ot goýup, kül-peýekun² eder, – diýipdir Daşkent biýi³ bela-kaza ýaly ýapyrylyp, galanyň diwarlaryny bozýan duşmanlardan gorkunjyndan.

– Biýimiz dogry aýdýarlar, açarlary tabşyrmak gerek. Olar köpçülik, biz azçylyk. Bir sellemden basdyryp girip, gyrgyn ederler, – diýip onuň aýdýanlaryny makullapdyr, sag el kömekçisi.

Başgalar hem oňa goşulyşypdyr. Şondan soň Daşkent aksakallary maslahaty bir ýere jemläp, derwezäni duşmana açmaga karar edipdirler. Şol wagt bosagada sal-sal geýnen, ýüzgözi gan bir ýigit peýda bolupdyr.

– Ýok, derwezäni açmarys. Basmaçylar şähere girse, ony weýran edip, ogullarymyzy olja, gyzlarymyzy ýesir eder. Bolýar diýseňiz, meniň bir özüm duşmanlary şum niýetlerinden gaýtaryp, yzlaryna dolandyraýyn, – diýipdir ol.

– Nähili edip?! Şeýle duşmanymy! – diýip haýran bolupdyr, ýygananlar.

Biý hem:

– Bolmajak gep?! Şunça ýigitleriň dep edip bilmedik duşmanyny bir özüň nähili dep ederkaň?! – diýip haýran bolupdyr.

¹ M ö r-m ö j e k – garynja we çekirtge.

² K ül-peýekun – ýenjilip, ýok bolmak.

³ B i ý – b e k (wezipeli adam), şäher häkimi.

– Bir özi duşmana bäs gelip bilmez. Açary duşmanlaryň eline bermek gerek.

Hemme ýerden şowhun, galmagal göterilipdir. Şonda hälki ýigit:

– Jeňde men hem gatnaşdym. Dogry ýowu gylyç bilen dep edip bilmedik, bilmeris hem. Emma men bagşy. Hany, dombyramy bir işe salyp göreýin. Belki gylyjyň dep edip bilmedik ýowuny dombyra dep eder, – diýipdir.

Biýiň baştutanlygynda aksakallar oýlap – oýlap, ahyry bagşynyň teklibine razylyk bildiripdirler. Bagşy ýigit dombyrasyny eline alyp, galanyň iň belent ýerine çykyp, duşmanyň duran tarapyna garap, dombyrasyny çalyp başlapdyr. Urşup ýörenlerden biri ok-ýaýy bilen ony atmakçy bolupdyr, emma serkerdesi oňa ýol bermändir.

Bagşy ýigide garap:

– Eý ýigit, bu ýere gel, – diýip gygyrypdyr.

Bagşy ýigit galanyň daşyna çykypdyr.

– Sen kim, kesp-käriň näme? – diýip, sorapdyr serkerde.

– Men bagşy – diýip, jogap beripdir ol.

– Bagşy bolsaň, gowy adam ekeniň. Eliňdäki dombyraň bilen bir zamanda meni hem güldürüp, hem agladyp bilseň, seni aman galdyryp, ýurduňy gabamagy togtadyp, yzyma gaýdyp giderin. Munuň hötdesinden gelip bilmeseň deriňi sypyryp, özüňi hem dara çekdirerin. Şäheriň bolsa külüni göge sowrup, yer bilen ýegsan ederin, – diýdi.

Bagşy ýigit razy bolupdyr. Çünki bagşynyň özi hem, dombyrasy hem tabynda eken-dä! Ol dombyrasyna garap: “Tülparym, güýjüňi görkez, şeýle bir saýragyn gülküden munuň içegisi üzülsin, aglamakdan gözleri ýumulsyn”, diýipdir-de gulagyny towlap başlapdyr.

Dombyra hem şu ýeriň tudundan ýasalan eken, bagşy ýigidiň sözünü “makullan ýaly” başyny silkip, “saýrap” başlapdyr. Aýdymy şeýle bir aýdypdyr sesine daglar ýerler lertzana gelipdir, agaçlar başlaryny yrapdyr. Bir wagt başmaçy leşgerbaşynyň gözünden ýaşy hatar-hatar akyp:

– Boldy, bes et, ýüregimi ezdiň! – diýip, ony zordan togtadypdyr.

Bagşy ýigit saz çalyp, aýdym aýtmagyny togtadypdyr. Soň ýene aýdym aýdyp başlapdyr. Aýdym gyzanda duşman başlygynyň gülküden içegeleri üzülere gelipdir. Hemme haýran bolupdyr. Sebäbi, serkerde ömründe beýle, ýagdaýa düşmän eken!

Serkerde özüne gelip:

– Köp ýerleri gylyjyň güýji bilen zabt etdim. Emma seni zabt edip bilmedim, aýdymyň meni boýun egdirdi. Men pälimden gaýtdym. Yzyna gaýdaryn. Emma senden bir zady haýyş etsem ýok diýmezmiň? – diýipdir.

– Aýdyň, – diýipdir, bagşy ýigit.

– Men bilen gitseň, sag el wezirim edip alardym. Galan ömründe rahatlykda gün geçirerdiň – diýipdir, serkerde.

– Ýok, men şu ýerde doguldym, şu ýerde ölerin – diýipdir, bagşy. Şeýlelikde, bagşy ýigidiň dombyrasy bilen aýdymy Daşkent galasyny weýran bolmakdan ilini bolsa talaňçylykdan saklap galypdyr.

(“**Özbek asotirleri, hikmetleri, rowaýatlary**” kitabyndan).

- ?! 1. “Şasenem-Garyp” dessanyndan alnan nusganyň mazmunyny aýdyp beriň.
2. “Gutly bolsun baýramyň” gogusynyň awtorlary kimler?
3. “Başynyň edermenligi” rowaýaty näme barada?

5-6-njy dersler. BAHAR PASLYNYŇ AÝDYMLARY

Özbek halkynyň ýylyň aýlaryna we pasyllaryna baglylykda geçirilýän adaty dessurlary we däpleri bar. Meselem, gözəl bahar paslynda Nowruz baýramy giňden bellenip, çigildem seýilleri hem-de daýhançylyk zähmetiniň başlanmagy bilen bagly “Şaha maýlar” dessury geçirilipdir. Şonuň ýaly-da, güýz paslynda ýygym işleri alnyp barylan bolsa, gyş paslynda oturlyşyklar guralypdyr. Halk agzeki saz döredijiliginde ynha şular ýaly möwsüm-dessurlara göni (ýa-da gytaklaýyn) bagly aýdymlar hem emele gelipdir.

NOWRUZ BAÝRAMYNYŇ AÝDYMLARY

Gözəl bahar paslyna baýramlar pasly diýip hem aýdýarlar. Çünki bu pasylda Nowruz ýagny, täze ýyl baýramy giň bellenilip geçilýär. Nowruz baýramynda

aýdymlar, aýdyşyklar, ýallalar we dürli gyzykly oýunlar geçirilýär. Şeýle hem, bu baýramda göl ösümlikleriň gögerip çykmagyna bagyşlanyp aýdylýan aýratyn goşgular hem bar. Meselem, güläleک we bägülliриň açylmagy şatlyk duýgularyna sebäp bolupdyr we bu duýgular aýdymlarda hem aýdylypdyr. Bu ýagdaýy bir güläleک

hakyndaky aýdymlarda hem duýarys. Güläleک Nowruzyň habarçysy hasaplanypdyr, çünki onuň önüp-ösüp çykmagy Nowruz günlerine dogry gelýär. Şol sebäpli gölälegi depe-düzlüklerden tapyp gelip, ol hakda şatlyk aýdymyny öýme-öý ýörüp aýdýarlar we bu hoş habary oba-goňşy obadaşlaryna ýetirýärler.

BAÝÇEÇEK

(Özbek dilinde)

Şadyýan

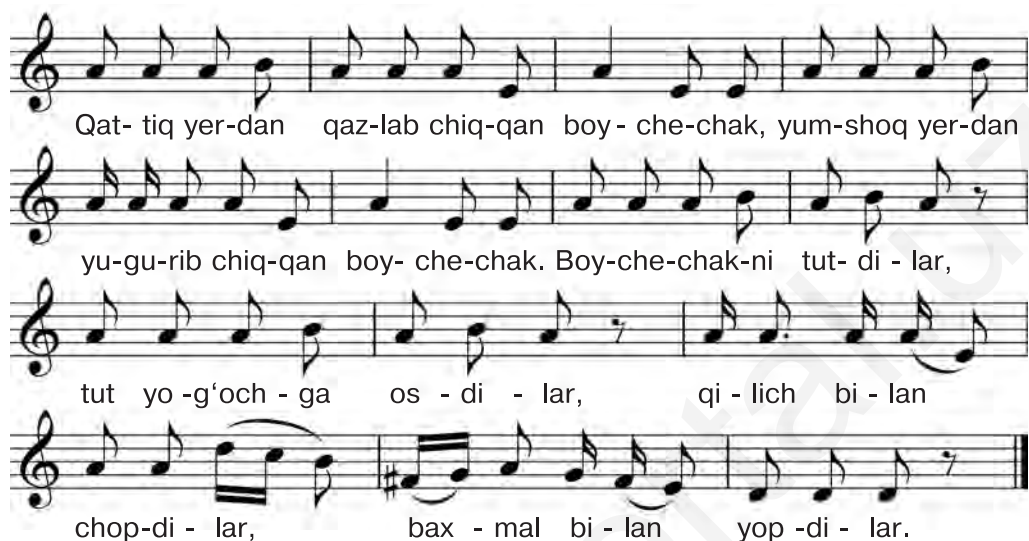
Özbek halk aýdymy

Boy-che-cha-gim bog'-lan-di, qo-zon to'- la ay- ron -dir,

Ay- ro-ning-dan ber-ma-sang, qo- zon-la- ring vay-ron-dir.

Qat-tiq yer-dan qaz-lab chiq-qan boy-che-chak, yum-shoq yer-dan
 yu-gu-rib chiq-qan boy-che-chak. Boy-che-chak-ni tut-di-lar,
 tut yo-g'och-ga os-di-lar, qi-lich bi-lan
 chop-di-lar, bax-mal bi-lan yop-di-lar.

Nowruz günleri şatlyk duýgularyny aňladýan sazlar hem ýerine ýetirilýär. Ýnha şeýle köne heňleriň käbirleri biziň döwrümize çenli ýetip gelipdir. Hususan-da, “Bahar geldi”, “Läle” ýaly özbek halk aýdymlary şolara degişlidir.

BAHAR GELDI

(Özbek dilinde)

Howlukmazdan

Özbek halk aýdymy

Ba-hor kel-di, o - chil -di gul- lar har yon- da,
Bul-bul-lar say - ra - sha - di u yon- bu yon- da.

Toshdan toshga echkilar	Tog'dan ko'lga tiniq suv
Sakrab o'ynaydi.	Tushdi shildirab,
Tog' bag'rida qo'zilar	Ko'l ichida suv to'la
O'tlab ma'raydi.	Turar miltillab.

Bahar paslynda gyr-baýyrlarda çigildem-güller açylyp, tebigatyň görnüşi has-da gözelleşýär. Şeýle pursatlarda halkymyz çigildem seýli baýramyny geçiripdir. Ýaşlar, ýetginjekler gyr-baýyrlarda seýil edişip, gujak-gujak çigildem ýygypdyrlar, soňra olary goňsularyna, garyndaş-uruglaryna sowgat edipdirler hem-de çigildem barada aýdymlar aýdyp, dürli oýunlary oýnapdyrlar.

LOLA

(Özbek dilinde)

Özbek halk aýdymy

Şadyán

Lo - la, lo - la, lo - la - jon, o' - sar jo - ying da - la - da,
 Lo - la, lo - la, lo - la - jon, chi-da-ding-mi ja - la - ga,
 Yur, sa-yil-ga bo - ray - lik, lo - la - lar - ni ko' - ray - lik,
 Qu-cho-g'i-miz to'l - di - rib lo - la-gul-lar te-ray - lik.

Gözel baharyň görnüşleri kompozitorlarymyz döreden sazlarda we aýdymlarda hem öz şöhlenmesini tapypdyr. Hususan, halkymyzyň söýgüli senetkäri Ýunus Rejebiniň döredijiligine degişli “Baharym” sazynda gözel pasyl bilen oýanan nepis duýgular aňladylýar.

BAHARYM

Ýunus Rejebiy sazy

Ortaça çalt

> > > >

ÝAŞASYN NOWRUZ ADY

Sözleri **Gurban Meredowyňky** Sazy **Jeren Gurbangylyjowanyňky**
 Çalt

Now-ruz gel - di ül - kä - me, Aý-dym bi - le saz bi -

le. Ýa-şyl mah-mal geý-di-rip. Gel-di ba-har ýaz bi - le.

Gel-di ba-har ýaz bi - le. Ýa - şa - syn Now-

ruz a - dy. Dün - ýä dol - dy toý ba - dy.

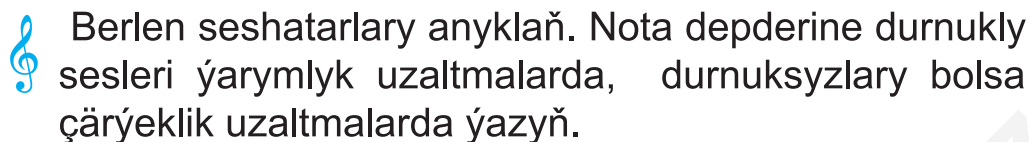
Tu - ta - şar yş - gyň o - dy. Joş - gun ge-ler ýaz bi -

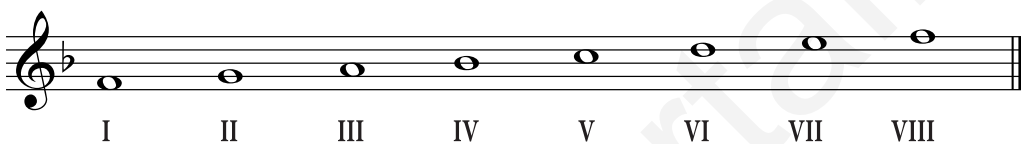
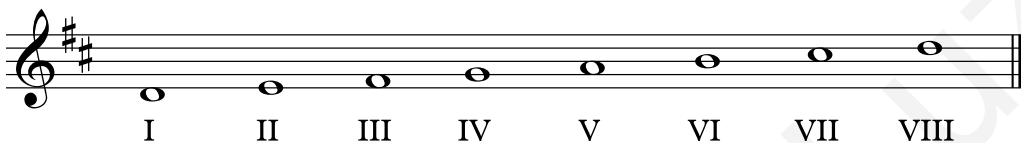

le. Joş - gun ge - ler ýaz bi - le.

Nowruz geldi ülkäme,
 Aýdym bile, saz bile.
 Ýaşyl mahmal geýdirip,
 Geldi bahar ýaz bile.

Ýaşasyn Nowruz ady.
 Dünýä doldy toý bady,
 Tutaşar yşgyň ody,
 Joşgun geler ýaz bile.

 Berlen seshatarlary anyklaň. Nota depderine durnukly sesleri ýarymlyk uzaltmalarda, durnuksyzlary bolsa çäryeklik uzaltmalarda ýazyň.

- 1. Bahar paslyna bagyşlanan nähili aýdymlary bilýärsiňiz?
 2. “Ýaşasyn Nowruz ady” aýdymynyň esasy daýanç perdesini anyklaň.
 3. “Ýaşasyn Nowruz ady” aýdymyny ýat tutuň.

7–8-njy dersler. BAHARYŇ ILÇILERI WE TEBIGAT

Halkymyz gadymdan leglek, durna, garlawaç ýaly guşlary bahar buşlukçylary hökmünde gadyrlaýarlar. Çünki bu guşlaryň uçup gelmegi gowy günlerden “habar” berýär. Meselem, ir baharda leglegi görmek bagt belgisi diýilse, leglegiň uçup giden tarapyndan görnen adam oba bereket alyp gelýär diýip, ynanypdylar. Şonuň üçin ir uçup gelen durna baharyň ir gelmegini habar berse, pesden uçan durna rysgalyň bereketli boljakdygyny aňladýar we ş.m¹.

¹ Navro'z. Düzüjiler: T. Mirzaýew, M. Joraýew, Daşkent, “Fan”. 1992, 85-90 s.

OWLAKLAR

Sözleri **K. Tañrygulyýewiñki**

Sazy **W. Ahmedowyñky**

Moderato con moto

Meý-dan-da ot - lap Bö- ker ow-lak-lar, Sa-kar ow-lak-lar,
 lar, To - kar ow- lak- lar. Sa - kar ow-lak - lar,
 To - kar ow - lak - lar. Mýa - a, mýa - a di - ýer ow-lak-
 lar. Mýa - a, mýa - a di - ýer ow - lak-
 lar. // -lar.

Meýdanda otlap,
 Böker owlaklar.
 Sakar owlaklar,
 Tokar owlaklar.

Doldyr baglañ gujagny,
 Dürli-dürli miweden.
 Hödür etse birjigni ...
 Getirýärkän nireden.

Sakar owlaklar,
 Tokar owlaklar.
 Mýa-a, mýa-a,
 Diýer owlaklar.

Nireden, niredede,
 Getirýärkän nireden?!

MEN ÇYNAR EKDIM

Sözleri **Gurban Çöliyewiñki**

Sazy **Durdy Nuryýewiñki**

Ortaça

Bir çu-kur gaz-dym. Ýo-luñ bo-ýun-da. Bir çy-nar ek - dim.
 Ýum-şak to-ýun - da. Ba - har ge - len - de Ýaz-dy ol
 ýap - rak. Kö - ke güýç ber - di Ys - gar - ly top -
 rak. Kö - ke güýç ber - di Ys - gar - ly top - rak.

Bir çukur gazdym
 Ýoluñ boýunda.
 Bir çynar ekdim
 Ýumşak toýunda.

Telim ýyl geçdi,
 Çynar aldy boý.
 Guşlar üstünde
 Günde tutdy toý.

G a ý t a l a m a :

Bahar gelende
 Ýazdy ol ýaparak.
 Köke güýç berdi
 Yzgarly toprak.

G a ý t a l a m a .

Öwsende şemal
 Saz çalýar
 Çynar.
 Her sagat üçin
 Bir mukamy bar.

G a ý t a l a m a

TON WE ÝARYM TON

Saz sesleriniň arasynda dürlüçe aralyk bar. Bu aralyk ton we ýarym ton bilen ölçenýär. Munda ton iki ýarym tonluga deň bolsa, iki ýarym ton bir tony düzýär. Meselem, do-mažor seshatarynda ýarym ton aralygy “mi” we “fa”, “si” we “do” sesleriniň arasynda emele gelýär. Ton we ýarym tonluga aýdyň göz öňüne getirmek üçin pianinonyň klawişlerine garaýarys.

1 ton 1 t 1/2 t 1 t 1 t 1 t 1/2 t

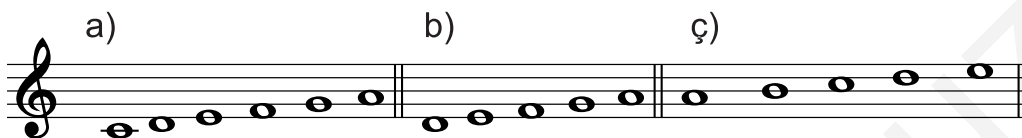
I II III IV V VI VII VIII(I)

Arasynda gara klawiş bolan iki ak klawiş aralygy bir tona deň bolýar.

Tersine, arasynda gara klawişi bolmadyk iki ak klawiş aralygy ýarym tony düzýär.

Ýarym ton aralygyndaky sesleri aýdanda sesde göýä ýarym “ädim” taşlan bolýarys, ýagnt owazyňyzy azajyk ýokary galdyrsaňyz ýa-da peseltseňiz. Diýmek, ýarym ton aralygyndaky sesler bir-birine gaty ýakyn ýerleşendir.

 Nota mysallaryndaky haýsy sesleriň arasynda ýarym tonlar emele gelyändigini anyklaň:

- ?! 1. Guşlar barada nähili aýdymlary bilýärsiňiz?
 2. “Owlaklar” aýdymynyň esasy daýanç perdesini anyklaň.
 3. “Men çynar ekdim” goşgusyny ýat tutuň.

9-10-njy dersler. KOMPOZITOR KAMILJAN JABBAROW

**Kamiljan
Jabbarow**

Özbeğistanyň halk artisti, sazanda we kompozitor Kamiljan Jabbarow (1914 – 1975) milli sazymyzyň ösmegine uly goşant goşan sungat işgäridir. Ol ilki dädese Möminjandan gyjak çalmagy öwrenip başlady. Soňra halypalary Rozmet Isabaýewden çaň, gyjak we tanbur, Saburjan Syddykowdan gyjak we Muhiddinhajy Najmiddinowdan dutar sapagyny aldy. Kämillik ýaşyna ýetensoň, K.Jabbarow saz sungatynyň hem ýerine ýetirijilik, hem döredijilikde ugurlarynda üstünlikli iş alyp bardy. Esasan, ol gyjakda

“Irak”, “Nawo”, “Dugahi Husayn” ýaly çylşyrymly düzülişli klassyky sazlarý örän ökdelik bilen ýerine yetiripdir. Şunuň bilen birlikde K.Jabbarow sazly drama, saz we goşgy we aýdym döretmek ugrunda öndürjilikli zähmet çekdi. Şol sanda, Kompozitor Sultan Haýytbaýew bilen bilelikde “Gülje üstünde nur”, kompozitor Doni Zakirow bilen bilelikde “Nodira”, “Meniň jennetim” atly dramalara saz ýazypdyr. Şeýle hem, birnäçe goşgy we aýdymlary ýazdy. “Abat ülkäm”, “Daşkent piýalasy”, “Diýarymsen”, “Lukmanlar”, “Küýsedim”, “Müptela boldum saňa”, “Essalam”, “Watan”, “Gözleriň”, “Eý perî”, “Etmezmidim” şulardandyr. Meselem, şahyr Habibiniň sözüne ýazan ajaýyp heňli “Diýarymsen” aýdymy halkymyzyň arasynda meşhur bolup giden. Ol aýdym şeýle başlanýar:

DIÝARYMSEN

(Özbek dilinde)

Sözleri **Habibiniňki**

Sazy **K. Jabbarowyňky**

Ortaça çaltykda

Ey o - zod, go' - zal

o' - kam (jo - ni - mey), hur - mat - li di - yo -

rim - san, Ko'p zah - mat i - la

top - gan (jo - ni - mey) bax - tim - sa - nu yo -

rim - san. Jo - nim ka - bi as -

ray - man, no - mus i - la o - rim - san

Ko'ng - lim o - chi - lur boq - sam (jo - ni - mey),

o - ro - mu qa - ro - rim - san.

Qo'yingda o'sar yayrab eng baxtiyor insonlar,
 Boshdan-oyoq oq oltin sahroyu biyobonlar.
 Albatta o'tar yuzdan zo'r ahd ila paymonlar,
 Oltinga xazinamsan, bog'im-la bahorimsan,
 Har yerda madadkorim, har ishda madorimsan!

Çagalar guşlaryň uçup gelmegine intizarlyk bilen garaşypdyrlar. Çünki guşlar yssy günleriň başlanmagyny hem “habar” berýär. Şol sebäpli, leglegiň uçup gelşini gören çagalar “Leglek geldi” aýdymyny aýdypdyrlar we bu hakda ululary hem habardar etmäge howlугypdyrlar:

Leglek geldi, ýaz boldy,
Ganaty kagyz boldy.
Meýdanlara gulp urup,
Derýa boýy saz boldy ...

Käte horazlaryň jaňjagazdek sesleri hem çagalaryň şatlanmagyna sebäp bolup, olar horazlaryň “gy-gy”laryna öýkünip başlaýarlar. Şeýlelikde horaz hakynda aýdymlar emele gelipdir.

△ **“Waharman” atly sazy diňlap, ýerine ýetiren saz gurallaryny anyklamaga hereket ediň.**

WAHARMAN

Gör-dük jo - ýa - da Dür-li ga - wu - ny. Ýol-duk-da
gel - dik Tor - ly ga - wu - ny. A - dy wa-har - man
Ja-ny-ña der - man. - man. - man. heý, jan!

WELI (WELIMUHAMMET) MUHATOW (1916-2005)

Türkmen kompozitory, mugallym we jemgyýetçilik işgäri. SSSR-iň halk artisti. Türkmenistanyň senasynyň awtory (1944) Weli Muhatow Aşgabatdaky Daňatar Öwezow adyndaky sazçylyk mekdebinde 1929-1933 aralygynda okaýar. Weli Muhatow parahatçylykly durmuşa gaýdyp gelip, Aşgabatda ukrain kompozitory A.F.Znosko-Borowskiý bilen duşuşýar. Olar bilelikde Koşa Japarrowyň librettosyna “Akpamyk” baletine saz ýazýarlar. “Akpamyk” türkmen nusgawy saz eserleriniň taryhyna ilkinji milli erteki-fantastiki balet hökmünde girdi. Onuň ýazan “Meniň Watanyň” atly poemasy - diplom işi hem Döwlet baýragy bilen bellendi. Ol esasan “Kemine we kazy”, “Zöhre-Tahyr” (Adrian Şapoşnikow bilen bile), “Ahyrky Saka” (libretto Çary Aşyrow), **balet eseri** “Akpamyk” (Znosko-Borowskiý bilen bile) **orkestr eserleri** “Türkmen sýuitasy”, “Meniň watanyň” simfonik poema (“simfoniki llýustrasiýa”, “Çopan ogly” aýdym sazly film, mukam: №1 “Magtymgulynyň ýadygärligine”, №2 “Gahryman”, №3 “Ejeleri ýatlap”, **Wokal we Simfon gatyşyk** kantata: “Ýeňiş”, “Bagt”, **halk gurallaryndan düzülen orkestr üçin** “Iki hindi pýesasy”, “Poema”, 3 simfonik poema ýaly birnäçe eserleri ýazyşdyr.

YAZ YAGSHY

(Özbek dilinde)

Sözleri P. Möminiñki

Sazy D. Zakirowyñky

Ortaça çalt

Yoz ke - zar yash - na - gan e - lim -
Qush - la - rim say - ra - shar, qay - na -
da, shar, yoz zav - qi ti - lim - da,
bu - loq - lar shi - vir - lar,
di - shil - lim - da, di - rar.
Yoz yax - shi, yoz yax -
shi, yoz yax - shi, yoz yax - shi!

Yoz kezar yashnagan elimda,

Yoz zavqi tilimda, dilimda.

Qushlarim sayrashar, qaynashar,

Buloqlar shivirlar, shildirar:

Yoz yaxshi, yoz yaxshi, yoz yaxshi!

Quyoshday mehnatim qudrati,

Pahlavon xalqimning sur'ati,

Yurtimni bezagan, qaranglar,

Yoz kuyi har yonda jaranglar:

Yoz yaxshi, yoz yaxshi, yoz yaxshi!

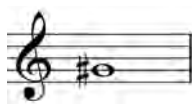
Alterasiya belgileri

Sazda alterasiya diyende biz sesleri uytgetmegi duşunyaris. Diymek, esasy sesleriñ yokarlanmagyna we peselmegine alterasiya diyilyar. Alterasiya belgileri aşakdaky yalydyr:

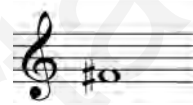
Diyez # – sesiñ belentligini 0,5 tona goteryar;

do-diyez

sol-diyez

fa-diyez

Bemol b – sesiñ belentligini 0,5 tona peseldyar;

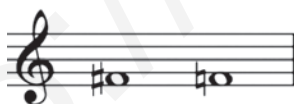

mi-bemol

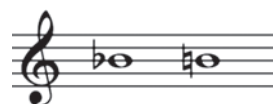

si-bemol

Bekar k – yokarlандырма we peseltme belgilerini yatyrar.

fa-diyez fa-bekar

si-bemol si-bekar

1. "Diyarimsen" aydymynyñ doredijisi kim?
2. "Yaz yagşy" aydymyny yat tutuñ.
3. Weli Muhatowyñ haýsy eserlerini bilýarsiñiz?

DÖRDÜNJI ÇÄRÝEK

HALK SAZ GURALLARY

1-2-nji dersler. KIRIŞLI SAZ GURALLARY

Özbek halk saz gurallaryny üç topara bölmek mümkin:

1. Kirişli saz gurallary;
2. Üflenip çalynýan saz gurallary;
3. Kakylyp çalynýan saz gurallary.

Kirişli saz gurallarynda ses emele getiriji serişdeleri dürlüçedir. Şol sanda, dutar we dombyra sazлары çalynýar. Tanburyň kirişleri bolsa süýem barmaga geýilýän ýörite gurluş — “nohun” (magdandan ýasalýar) bilen çalynýar.

Dutar

Tanbur

Kanun sazy hem barmaklara ge'ilyän yörite nohunlar bilen dyrnap çalynýar.

Kanun

Kaşgar rubaby, owgan rubaby, ud ýaly saz gurallary mizrob (mediator) bilen çalynýar.

Kaşgar rubaby

Owgan rubaby

Ud

Türkmen dutary

Kirişli saz gurallaryny ýörite keman bilen hem çalmak mümkin. Gyjak, kobuz, sato ynha şeýle kirişli-kemanly saz gurallarydyr.

Türkmen gyjak

Sato

Kobuz

Çeň saz guraly iki çöpüň kömeginde kakyp we dyrnap çalynýar.

Çeň

ÇAL, DUTARYM

Sözleri **Nury Baýramowyňky** Sazy **Jeren Gurbangylyjowanyňky**

Çaltrak

Gün ýaşan-da, gül Wa-tan-da, Dum-ly-du - şum lä - le - zar
 Ýaş-lar oý - nar, bar-ça ýaý-nar, O - waz eý - lär go - şa - tar
 Çal, du - ta - rym, çal, du - ta - rym, Çal, du-ta - rym, saý - ra sen
 Hoş o - wa - zyň, şir - rin saz-yň Dum-ly - du - şa ýaý - ra - syn
 Dum - ly-du - şa ýaý-ra-syn Çal, du - ta-rym, çal, du - ta - rym,
 Çal, du - ta - rym, çal, du-ta - rym, Çal, du-ta - rym, saý - ra sen

Gün yaşanda, gül Watanda,
 Dumly-duşum lälezar.
 Yaşlar oynar, barça yaýnar,
 Owaz eýlär goşa tar.

Gül yşgyna hem joşguna
 Gujak açar ýara-ýar,
 Ady arşa çykan ülkäm,
 Sowulmaz ýazyň seniñ.

Çal, dutarym, çal, dutarym,
 Çal, dutarym, saýra sen.
 Hoş owazyň, şirin sazyň
 Dumly-duşa yaýrasyn.

OWGAN RUBABY HAKYNDА ROWAYAT

Buhara hanyňyň gzellikde deňi ýok bir gyzy bar eken. Emma ol ukusyzlyga duçar bolup, keselbent bolupdyr. “Gyzym lp galmasa-dy?” – diýip, han gije-gndiz gama batýar eken. Grkezmedik tebibî, atdyrmadyk gurrasy galmandyr. Barybir gyz sagalman, gaýtam gnden-gne agyrlaşyberipdir. Gyzy gndiz howzuň ýanyna

çykaryp ýatyryp, gije bolsa kşgň içine girizýärdiler. Hanyň gyzy howzuň oňnde oturyp, bagda ýren tawuslara seredip, oýlanyp oturýar eken. Sebäbi olary rän gowy grýän eken. Tawuslar ýelegini ýaýsa gwni gterilip, oýna dşseler guwanýardy. Hemişe: “Şu tawuslar bileleşip, aýdym aýdyp, tansa dşsediler” diýer eken. Buharada ýaşaýan bir owgan ýigidi mundan babardar bolupdyr. Ol eli gl ussa eken, hat-da gury agaja hem “jan bagyşlar” eken. Hnärini işe salyp, tawu-sa meňzeş bir esbap ýasapdyr. Ony alyp hanyň saraýyna barypdyr. Hanyň huzuryna baryp: “Men gyzyňyzy bejereýin”, – diýipdir. Hanrazy bolupdyr. Owgan ýigit бага girip, gyzyň ýanyna gelipdir-de, zniň ýasan tawusa meňzeş guralyny çalyپ başlapdyr. Guralyň k gamgyn, kte bolsa joşgun sazyna berlip giden hanyň gyzy ýuwaş-ýuwaş uka

gidipdir. “Uky derde doga, bimara şypa” diýip, ýöne ýere aýdylmaýar. Owgan ýigit guralyny çalyberipdir, hanyň gyzy bolsa hezil edip uklaberipdir. Soňra owgan ýigidi ol gyzy gowy görüp galyppdyr. Gyza bolan mähri artdygysaýyn elindäki guraly ýene-de zaryn owaz edipdir. “Gyzyma näme boldu-ka, bir habar alaýyn” diýip, han бага gelipdir. Ol uklap ýatan gyzyny, onuň ýanyndaky owgan ýigidiniň bolsa elindäki guralyny zaryn çalyanyny görüp: “Gyzymyň başyny aýlandyryp ýörmesin” diýip, oýlaýar we ýigidi bagdan kowup çykardýar. Şeýlelikde gyz açylyşypdyr. Owgan ýigidini bolsa köp gözledipdir, tapyp bilmändir. Han bolsa gyzynyň açylyşanyny görüp, özüne meñzeş hanyň ogluna uly toý edip, berip iberipdir.

Owgan ýigidi bolsa gyzyň yşkynda öz ýasan guralyny çalyp ýörüberipdir. Ol saz çalanda ukusyzlar uka gidipdir, keseller keselinden açylyppdyr. Söýgüsi biwagt hazan bolanlaryň derdine dert goşulyppdyr.

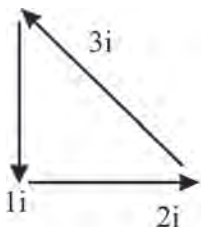
Şondan bäri owgan ýigidiniň ýasan guralyna “Owgan rybaby” diýip aýdylýan bolupdyr.

(“Özbek asotirleri, hikmetleri, rowaýatlary” kitabyndan.)

3/4 ölçegi

3/4 ölçegi ortaça depginde ýerine ýetirilýän saz eserlerinde ulanylýar. Bu ölçegiň ýokardaky “3” sifri bir taktyň içinde üç sany üleşüň bardygyny, “4” sifri bolsa bu üleşleriň her biri çärýeklik dowamlylyga

deñdigini aňladýar. Munda üç ülüşden birinji ülüş güýçli, ikinji we üçünji ülüşleri bolsa güýçsüzdür

3/4 ölçeginde dirižýorlyk edende sag eliň hereketi aşakdaky ýaly bolýar: “1 i” diýende – el ýokardan aşak düşýär, “2 i” diýende – el aşakdan saga tarap hereketlenýär we “3 i” diýende – sagdan ýokary galdyrylýar.

- ?! 1. Özbek halk saz gurallary näçe topara bölünýär?
 2. Kirişli-kakma saz gurallarynyň adyny aýdyň.
 3. 3/4 ölçeginde dirižýorlyk ediň.

3–4-nji dersler. ÜFLENIP ÇALYNÝAN SAZ GURALLARY

Däbe öwrülen halk baýramlary, seýil we toý märekelerini kerneý-surnaýdyr dep-nagaralarsyz göz öňüne getirmek kyn. Sebäbi, bu gurallar ilki bilen şatlykly günleriň habarçysy hökmünde halkyň ruhy durmuşyndan orun tutupdyr.

Surnaý

Kerneý

Bulardan daşary, naý, goşanaý, sibizik, bulaman, çeñkobuz ýaly üflenip çalynýan saz gurallary hem bar.

⦿ Üflenip çalynýan saz gurallarda ýerine ýetirmeginde sazlar diňläň.

GÜL MEKANYŇ BAHAR-ÝAZY

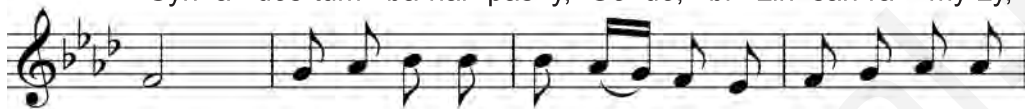
Sözleri **Allaýar Güriýewiňki**

Sazy **Nury Muhadowyňky**

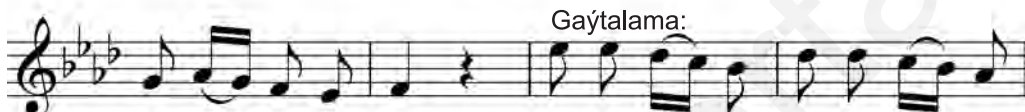
Şadyýan

Syn-la dos-tum ba-har pas-ly, Gel-de, bi - ziň säh-ra - my-zy,

heý! Mah-mal beg-res ge - ýi - nip-dir, Bök-jek - leş-ýär

go-ýun - gu-zy, jan! Haý-ran e - der, haý-ran e - der,

Gül me - ka- nyň ba - har - ýa - zy.

Synla dostum, bahar pasly
Gel-de biziň sähramyzy,
Mahmal begres geýinipdir,
Bökjekleşýär goýun-guzy.

Kömekçisi men atamyň,
Gül sährada goýun bakýas.
Ne enaýy guzujyklar,
Garagumdan suwa ýakýas.

G a ý t a l a m a :

G a ý t a l a m a

Haýran eder, haýran eder,
Gül mekanyň bahar – ýazy.

Gök maýsalar, gök maýsalar,
Gün nuruna ýaldyraşýar.
Sowuk suwly çeşmelermiz,
Bir enaýy bulduraşýar.

ÇEMENDEGÜL

Şadyýan

Özbek halk aýdymy

Cha-man - da - gul o - chi-lib - di - yo cha- kang-ga taq,
 cha- kang-ga. Biz-ning hov - li yo' - lin - giz,
 chin - ni bax - mal to' - nin - giz, Cha- man-da- gul
 o - chi-lib - di - yo cha- kang-ga taq, cha - kang-ga.

BAHAR

Sözleri Z. Egamberdiyewanyňky

Sazy Ş.Ýarmatowyňky

Ýuwaşja

Bir bi - ri - ga ye-tol - may Soy - lar cho-pib
 char- cha - di. Qu - von - chin ber- ki-tol - may, Qush-lar ham cha -
 pak chal - di, cha-pak chal - di. Qu-yosh ham bu-lut
 bi - lan O'y-nay - di be - kin ma-choq Qo-lish - may tur-

na - lar - dan. U - cha - yap - miz ar - g'im-choq. Bo-dom gul-la-
 - sa bir- dan. Ko'-rib hay - ron qo- la - man, Bu-vim - dan eng
 bi - rin - chi Men su-yun-chi o-la - man, o - la - man.
 Xur-sand bo'-lib da - rax - tar, Qo'- lin ko'k-ka cho' - za - di.
 Qal-dir- g'och qayt-gan payt-lar, Me-ning bo'- yim o' - sa - di,
 bo'- yim o' - sa - di. Bir - bi - ri - ga ye - tol - may,
 Soy - lar cho - pib char - cha - di, Qu - von - chin ber-
 ki - tol - may, Qush-lar ham cha-pak chal - di, cha-pak - chal - di

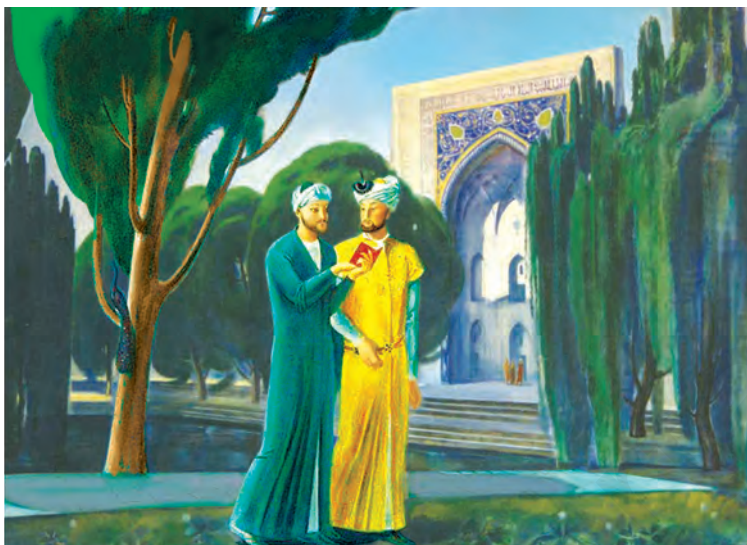
TÜYDÜĞIÑ SESI

Soltan Huseýn Baýkara köp wagtyny awda geçiripdir. Günlerden bir gün ol şikarda örän ýadapdyr. Çadyryna gelip: “Men uklamak isleýärim!” – diýipdir. Hiç kim sesini çykarmandyr.

“Men uklamak isleýärim!”– diýipdir, ýene. Hiç kimden ses-üýn çykmandyr. “Men uklajak!” – diýipdir ýene Huseýn Baýkara. Hyzmatkärler eýläk-beýläk ylgapdyrlar, şerap getiripdirler, gaýtaryp iberipdir, kenizleri getiripdipler, soltan kowup goýberipdir. Serdarlar sultany uklatmak islöp özlerini her ýana urupdyrlar, emma ellerinden hiç zat gelmändir. Soltan gaharlanyp, gazap atyna münüpdür-de, gaýdyp gelyänçäm çäresini tapmasañyz, hemmäñizi dara asdyrarny diýip, ýene şikara çykyp gidirdir. Wezirler oýlap-oýlap, bu meseläni hezret Nowaýydan başga hiç kim çözüp bilmeýär, diýip kömek sorap şahyra çapar iberipdirler. Nowaýy işim köp diýip, awa çykman eken. Çapar baryp Nowaýa bar gepi aýdypdyr. Nowaýy gepiñ nämedeligini derrew düşünişdir. Tüýdükçi baba diýen meşhur tüýdükçini hem özi bilen bile alyp, Hüseyin Baýkaranyñ ýanyna ugrapdyr. Ortada ýerleşen “Soltan çadyr”yna tüýdükçini girizip iberip, özi başga bir çadyra giripdir. Tüýdükçini gören Hüseyin Baýkara örän şat bolup:

– Meniñ gowy görýän sazymy çalyñ, bir dynç alaýyn, gaty ýadadym, – diýipdir.

Tüýdük dile girip, şeýle bir zaryn saz çalypdyr welin, soltan uklap galanyyny hem bilmän galypdyr.

“Alyşir Nowaýy we Hüseyin Baýkara”
Suratkeş **Sadulla Abdullaýew.**

Daň atmazynyň öň ýanynda tüýdük ýene çalynyp başlapdyr. Soltan bolsa keýpi kök halda oýanypdyr. Hyzmatkärlerinden birini çagyryp:

– Tüýdügiň owazy bilen ýatyp, tüýdügiň owazy bilen turýanymy size kim aýtdy? Aýt, baş-aýak serpaý berjek – diýipdir.

– Möwlana Nowaýy, – diýip, jogap beripdir hyzmatkär.

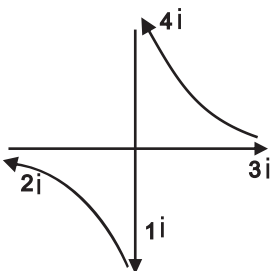
– Dostum Alyşir? Hany ol, derrew gelsin, – diýipdir soltan Hüseyin begenjinden.

Soltanyň ýasawullary Nowaýa bu habary ýetirip, Hüseyin Baýkaranyň huzuryna çagyranyny aýdypdyrlar.

– Berekella! Gulluk! Gije-gündiz meniň dynçlygym siz dostum, – diýip Hüseyin Baýkara Nowaýyny hezzet hormat bilen garşy alypdyr.

4/4 ölçegi

4/4 ölçegi sena, aýdym, marş we başga saz eserlerinde ulanylýar. Bu ölçegiň ýokardaky “4” sifri bir taktyň içinde dört üleşüň bardygyny, aşakdaky “4” sifri – bu üleşleriň her biri çärýeklik dowamlylyga deňdigini aňladýar. Munda dört üleşden birinji üleş güýçli, ikinji üleş güýçsüz, üçünji üleş beýlekiden güýçli we dördünji üleş güýçsüzdür.

4/4 ölçegine dirižýorlyk edende sag eliň hereketi aşakdaky ýaly bolýar: “1 i” diýende – el ýokardan pese düşürilýär, “2 i” diýende – el çepes hereketlenilýär, “3 i” diýende – saga we “4 i” diýende – ýokary göterilýär.

5-6-njy dersler. KAKYLYP ÇALYNÝAN SAZ GURALLARY

Özbek halkynyň medeni taryhynda dep, nagara, dawul, gaýrak, zang ýaly ençeme kakylp çalynýan saz gurallary emele gelipdir. Bu saz gurallarynda aýratyn çeper ähmiýete eýe ritmik usullar çalnan hem-de usullar arkaly başga saz gurallaryna goşulyşypdyr.

“Usul” sözi arap dilinden alnan bolup, onuň mazmunynda üýtgeşsiz gaýtalanyp durýan ritmik gurluş (formula) we şu esasyda heňniň ýerine ýetiriliş depginini dolandyryp durmak düşünilýär. Dürli kakylp çalynýan saz gurallarynda

alynýan ritmik usullar halkymyzyň medeniýetinde uzak geçmişden bári mälim. Şol sanda, birsydyrgyn gaýtalanýan ritmik usullar gadymda geçirilen aw proseslerini guramaçylykly bir tertipde geçirmäge hyzmat eden bolsa, toý dessurlary, seýil we başga köpçülikleýin şatlykly çärelere baýram keýpini, ruhobelentligi bagyşlaýan möhüm faktorlardan biri bolupdyr.

Dep

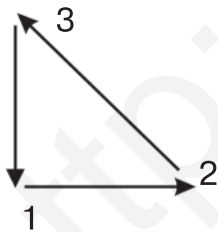
Nagara

⦿ Kakylyp çalynýan saz gurallarynyň ýerine yetirmeginde saz diňläň.

3/8 ölçegi

3/8 ölçegi çalt depginde ýerine yetirilýän saz eserlerinde ulanylýar. Bu ölçegiň ýokardaky “3” sifri bir taktyň içinde üç sany üleşüň bardygyny, aşakdaky (maýdalawjydaky) “8” sifri bolsa bu üleşleriň her biri sekizlik dowamlylyga deňdigini aňladýar.

Munda üç ülüşden birinji ülüş güýçli, ikinji we üçünji ülüşleri bolsa güýçsüzdür.

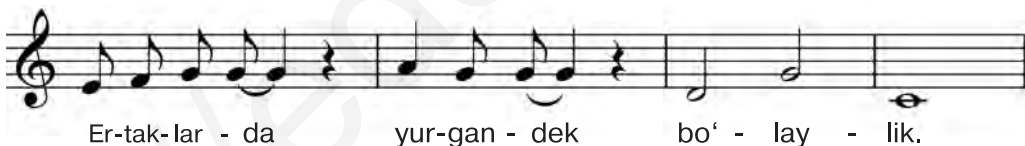
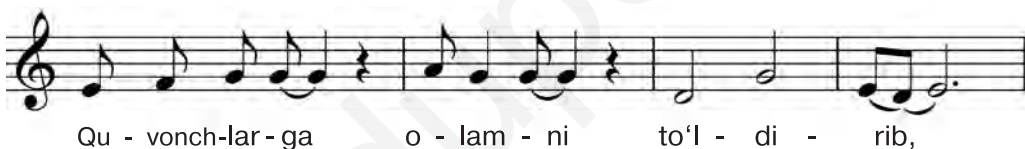
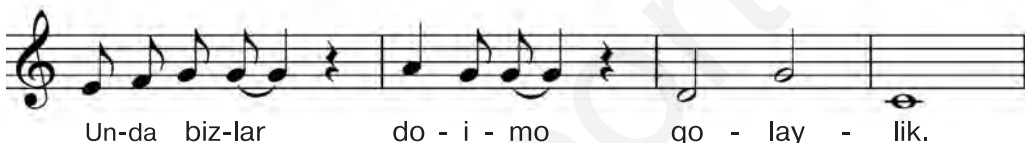

ÇAGALYK
(Özbek dilinde)

Sözleri Dilnuryňky

Sazy H. Hasanowanyňky

Şadyýan

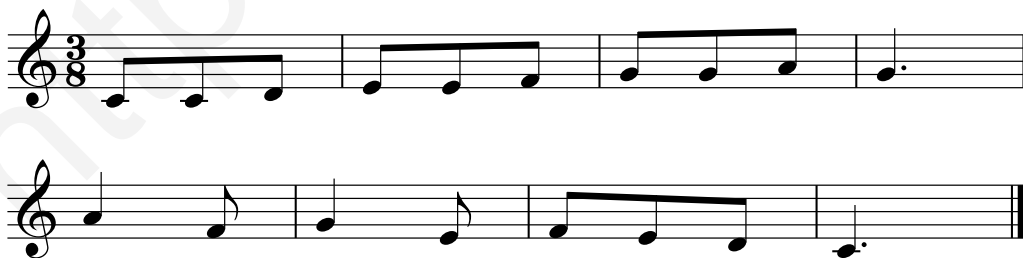
Qanday go'zal, shirindir bolalik,
Unda bizlar doimo qolaylik.
Quvonchlarga olamni to'ldirib,
Ertaklarda yurgandek bo'laylik.

G a ý t a l a m a:

Quyosh ham nur sochar bizlarga,
Sho'x-shodon o'g'il-u qizlarga.
Osmonning bag'rida yayraylik,
Bor bo'lsin bolalik.

Quvontirib ko'zlarni o'ynaymiz,
Tabassumsiz hech kimni qo'ymaymiz.
Biz bor yerda kattalar zerikmas,
Xursand qilib barchani to'ymaymiz.

- ?! 1. Nowruz bayramy barada nāhili aýdymlyary bilýärsiñiz?
2. “Çagalyk” aýdymyny ýat tutuň we awtorlarynyň adyny aýdyň.
3. Güýçli ülüşleri anyklaň.

DEP

Gadym-gadym zamanlarda bir döweletiň söwdagärleri söwda etmek üçin sapara çykypdyrlar. Ýollary Melik Çölünden geçýän eken. Olar az ýöräp, köp ýöräp Melik Çölüniň edil ortasyna barypdyrlar.

Bir wagtlar alyp çykan suwlary gutarypdyr. Suwsuzlykdan yzly-yzyna süllerişip, ýatyp galypdyrlar. Güýç-kuwwatlary gidip, turup ýöremäge asla mydarlary galmandyr.

Şol kerweniň içinde bir ýigit hem bar eken. Ol özüniň meşigindäki ahyrky suwuny ýoldaşlarynyň agzyna damjalap-damjalap guýupdyr. Adamlar birneme özlerine gelipdirler emma, yssylyk we suwsuzlykdan ýola düşüp bilmändirler. Şonda hälki ýigit oýlap-oýlap, suwdan boşan meşigini ýaryp, arabanyň tigiçegine mäkäm dartypdyr. Şondan soň güne garadyp goýupdyr. Soňra ony kakyp başlapdyr.

Owazyna kaýyl bolup, gatyrap baka-bumladypdyr. Gitdigiçe ony şeýle bir urup başlapdyr welin, onuň owazy bütin çöli lertzana getirip başlapdyr. Başgaça bu owaza adamlar hem özlerine gelip, gymyldap başlapdyrlar. Olarda güýç-kuwwat, hereket peýda bolupdyr. Owaz alaňdan alaňa, baýyrdan baýra geçipdir. Ahyry şu çölüň aňyrçetinden gidip barýan başga kerwendäkileriň gulagyna hem ýetip barypdyr.

Kerwendäkiler: “Kerwen heläkçilige uçrandyr, ýogsam beýle owaz çykarmazdy. Kömege çagyýar, barmak gerek”, diýip, olaryň ýanyna ýetip gelipdirler. Heläkçilige duçar bolan söwdagärleri özleri bilen bile söwda etmäge alyp gidipdirler. Şondan soň dep “taka-taka-tum, taka-taka-

tum” diýip seslendigidinden, adamlarda aýgytlylyk, güýçlülük keýpi oýanyan eken.

(“Özbek asotirleri, hikmetleri, rowaýatlary” kitabyndan).

7–8-nji dersler. KOMPOZITOR FAHRIDDIN SADYKOW

Görnükli sungat işgäri Fahriddin Sadykow (1914–1977) özünüň mazmuna baý aýdym-sazlaryny we gaýtalanmaýan heňleri bilen özbek sazynyň ösmegine saldamly goşant goşdy.

Fahriddin Sadykow

Hususanda, ussadyň “Özbekçe wals”, “Watan marşy”, “Gurluş marşy” sazлары, “Özbekistan”, “Toý mübäreke”, “Dutarym”, “Bir gözel”, “Parahatçylyk aýdymy”, “Zerewşan” ýaly aýdymlary milli saz hazynamyzdan mynasyp orun aldy.

Beýle mazmunly sazy döretmekde F.Sadykowanyň kompozitorçylyk ukyby hem-de çañ we dutary kämil bilmegi möhüm ähmiýete eýe bolupdyr. Bu häsiýet kompozitoryň ýene başga birnäçe eserlerinde hem ýüze çykýar.

Şol sanda, muňa F.Sadykowanyň şahyr Akmal Poladyň goşgusyna ýazan “Garabaýyr” aýdymy mysal bolup biler.

Garabaýyr – Özbekistanda ýetişdirilýän tohum at bolup, ondan ýekelikde münmekde hem-de araba goşup ýük daşamakda peýdalanylýar. “Garabaýyr” goşgusynda daýhanlarymyzyň agryny ýeňil etmäge hyzmat edip gelyän ynha şeýle atlar wasp edilýär.

Aydymyň saz gurallarynda beýan edilýän giriş bölümi we gaýtalamaklary çapyksuwaryň mertligini, şygyr bentleriniň äheňleri bolsa, giň meýdanlary we olarda ylgap gelýän atlary suratlandyrýar.

GARABAÝYR

(Özbek dilinde)

Sözleri **A. Poladyňky**

Sazy **F. Sadykowyňky**

Çalt

Chor-va-miz-ning
sav-la-ti-dur qo-ra-ba-yir o-ti-miz, yil-qi-miz-ning
chi-ro-yi-dur, bu-kil-mas qa-no-ti-miz.
Er-ka-la-nib kish-na-gan-da
ja-rang-lar da-la, tog'-lar, jan-go-var-lik

xis - la - ti ko'p, Meh-nat-da ko'n-gil chog'-lar,
 meh-nat-da ko'n- gil chog'- lar. Oh, jon tul - po-ri-
 miz
 Ye-li-shi-ga
 teng ke-lol - mas hat-to ko'k-da bur- gut - lar,
 qil-gan i-shi el - ga man - zur, maq-to - vi bor
 bir daf - tar. Har kun u-ni er - ka - la - tib
 yol-la- ri - ni ta-ray - man, men o - tim - ga
 me-hr qo' - yib ham-ro-him deb qa-ray - man.
 Ham-ro-him deb qa-ray - man. Oh, jon tul-po-ri - miz.

YAZ GIJESI

Sözleri **A. Rahmanowyňky**

Sazy **D. Nuryýewiňki**

Wals tempinde

mp
Tä - sin - lik - den do - lu - dyr,
mf
Gi - je - si ýaz gün - le - riň.
mp
Bi - ri aç - ýan ýa - ly - dyr
mp
Gun - ça - sy - ny gül - le - riň
Gül - le - riň gül - le - riň
Gün - ça - sy - ny gül - le - riň.

Täsinlikden doludyr,
Gijesi ýaz günleriň.
Biri açýan ýalydyr
Gunçasyny gülleriň

Gülleriň, gülleriň,
Gunçasyny gülleriň.

Kümüş çygy sepýärkän
Nädip otaň ýüzüne?!
Ilmän neneň sypýarkan
Adamlaryň gözüne?!

Gözüne, gözüne,
Adamlaryň gözüne.

♪ Aşakdaky mysaly 2/4 takt ölçegine dirižýorlyk edip, notalar esasynda aýdyň:

JIÝDA

Sözleri P. Polatowyňky

Sazy H. Polatowyňky

Howlukmazdan

Jiy - da - jiy - da, jon jiy - da. Chi - lon jiy-da, non jiy - da,

Jon-ga da - vo a - sal - san, do - ri - dar-mon, qon jiy-da.

♪ Aşakdaky mysalda nähili alterasiýa belgileri ulanylandygyny anyklaň:

ALMANY ATDYM

Degişgen

Özbek halk sazy

BERKITMEK ÜÇIN ÝUMUŞLAR

1. Haýsy hatarda “Baýram we dabara” aýdymlary dogry görkezilipdir?

- A) “Lapar”, “Oh, leyli”, “Sowuk kimi gözleýär?”
- B) “Ýar-ýar”, “Gelinsalam”, “At oýny”, “Çarh”.
- D) “Mekdep”, “Alla”, “Ýalla”.

2. Bagşylar nähili aýdymlary aýdýarlar?

- A) Laparlary.
- B) Dessanyň aýdymlaryny.
- D) Allalary.

3. Remezhan aýdyşyklary haçan aýdylýar?

- A) Toýlarda we dabaralarda.
- B) Remezhan aýynda gijara wagtynda.
- D) Bábekleri uklatmak maksadynda.

4. Özbek halk tanslary haýsy hatarda dogry görkezilipdir?

- A) “Kamarinskaýa”, “Gopak”, “Bulba”.
- B) “Lezgi”, “Dilhiraj”, “Tanowar”.
- D) “Polka”, “Mazurka”, “Şagala”.

5. Aşakdaky soraglara esaslanyp, gözenekleri dolduryň!

1.	A				
2.		Ý			
3.	D				
4.	Y				
5.	M				

- 1. Toý-baýramlara aýdylýar.
- 2. Üflenip çalynýan saz guraly.
- 3. Iki tarly çalynýan gural.
- 4. Skripka meňzeş milli saz guraly.
- 5. Şaş...

ÝATDA SAKLAŇ!

1. Aýdym aýdýan wagtyňyzda kelläňizi we göwdäňizi dogry tutuň.
2. Maşk edeniňizde we aýdym aýdýan wagtyňyzda demiňizi tygşytlap ulanyň.
3. Aýdymyň sözlerini dogry aýdyň. Munda çekimli sesleri uzaldybrak, çekimsiz sesleri bolsa gysga aýtmaga hereket ediň.
4. Aýdymyň sözlerine düşüniپ, onuň manysyna laýyk görnüşde aýdyň.
5. Köpçülik bolup aýdym aýdan wagtyňyzda öz sesiňiz bilen bile synpdaş dostlarynyzyň hem sesini diňläp bile aýtmaga hereket ediň.
6. Aýdym aýdýan wagtyňyzda we ony öwrenýän wagtyňyzda mugallymyňyzyň görkezmelerine amal ediň.

AÝDYM-SAZ SÖZLÜGI

Aýdyşyk – owaz bilen aýtmak, aýtmak üçin niýetlenen ähli saz nusgalarynyň umumlaşan ady.

Bulamon – tut agajyndan işlenen surnaý şekilli saz guraly. Emma surnaýdan kiçi, üflenýän ýeri bolsa sibizigiňki ýaly (dilli) dygy bilen tapawutlanýar.

Çaň – tarly-kakylýan saz bolup, onda jemi 40 sany sim (tar) bolýar. Şolardan 13 sanysy üçden birleşip bölünen bolup, bir simi aşaky ýogyn tara bölünýär. Çanyň tarlary 2 sany çöp bilen kakylýp we barmaklar bilen pitiklenip çalýnar.

Dep – (başgaça ady çildirme) – kakylp çalynýan saz guralynyň daşy üzümiň baldagyndan ýa-da erik, hoz agajyndan taýýarlanyp bir tarapyna öküž (ýa-da keyik, geçi) derisi gaplanýar. Içki tarapyna 40-dan artyk demir halkajyklar asylýar.

Dutar – iki tarly çalynýan saz guraly, tut, erik ýa-da hoz agajyndan taýýarlanýar. Dessesine 13-13 sany ýüpek perde bogulýar.

Türkmen dutary sap erik agajyndan ýasalýar. Kädini gapaklamazdan ozal sapy berkitmeli. Sapyň uzynlygy 37 santimetr, dutaryň, umumy uzynlygy bolsa, 87 santimetrden geçmeli däl.

Dombyra – dutar ýaly iki tarly çalynýan saz guraly bolup, emma dutardan tapawutlylykda özboluşly “boguk” sesi, oňa görä gysga we inçe (perde bogulmadyk) dessesi bilen tapawutlanýar.

Gyjak – Häzirki döwürde türkmen saz sungatynda gyjagyň iki görnüşi ulanylýar. Ol üç we dört kirişli gyjakdyr. Üç kirişli gyjak, esasan, halk aýdym-saz sungatymyzda, halk bagşylarymyza sazandarlyk etmekde giňden ýaýrandyr. Dört kirişli bolsa, köplenç, türkmen hem-de dünýäde tanalýan nusgawy kompozitorlaryň eserlerini fortepiano we halk saz gurallary bilen goşup çalmakda ulanylýar.

Kerney – misdən ýasalan demli (üflenýän) saz guraly bolup, uzynlygy 2 m we ondan hem artyk bolmagy mümkin. Onuň “tirsekli” (döwük çyzykly) görnüşi hem bar.

Götermäge amatly bolmagy üçin üç bölege bölünýär. Kerneyde barmaklar bilen basylýan deşikler bolmaýar.

Güýçli we ýogyn sesiniň bolmagy soňunda “jar çekmek” üçin, şol sanda geçmişde harbylara habar bermek serişdesi bolup hyzmat edipdir. Ansamblyň düzüminde dabara we belent ruh döredýär.

Konun – tarly-çalynýan saz bolup, görnüşi çaň sazyna meňzäp gidýär. Emma, çaňdan tapawudy, agaç gapagynyň mälim bölegi deri bilen gaplanan, onuň üztünden harrak ornadylyp, 24 sany üçlük içege tarlary işilýär.

Kompozitor (lat. – dörediji, ýasaýan, düzýän) – opera, simfoniýa, sonata, balet, oratoriya ýaly sazly žanrlarda eser ýazýan dörediji.

Nagara – palçykdan tüwek şekilinde ýasalyp, ýokary derejede bişirilýär. Käsesi keyik (ýa-da başga haýwan) derisi bilen gaplanýar. Nagaralar göwrümine garap uly (dol nagara), ortaça (kös nagara) we kiçi (rez nagara) görnüşlere bölünýär.

Owgan rybaby – tarly-çalynýan saz guraly bolup, ol mezrob (mediatr)nyň kömegi bilen çalynýar. Onuň kasesi çukur oýulan we deri bilep gaplanan bolýar, kelte we ýogyn dessesinde dört sany guşak perdesi bar. Dessesiniň ýokary böleginde 6 ýa-da 7 goşmaça (“has”) perdeleri hem bar. Owgan rybabyň 5 sany esasy tarlarynda saz çalynýar. Şonuň ýaly, onuň ýan tarapyndan 10-11 sany kömekçi ýangulak simleri dartylan bolup, olar ýañlandyrmakda ulanylýar.

Sato – tarly-kemanly saz guraly. Tut agajyndan o‘yup ishlenen kasesi we uzyn dessesi tanbury yatladyar.

Sibizik – yönekey gamyşdan yasalán üflenip çalynýan saz guraly. Üflenýän ýerinden diljagaz kesilen bolup, öň tarapynda barmak basylýan üç sany deşijegi bar.

Surnaý – erik ýa-da hoz agajyndan o‘yup yasalýar. Onuň öň tarapynda ýedi sany, aşagynda bir sany deşikleri bar. Surnaýda tans sazларыny, halkymyzyň arasynda giň ýaýran aýdymларыň sazлары hem-de mukamlарыň “surnaý ýollary” ýerine yetirilýär. Ansamblyň düzüminde hem surnaý esasy saz ýollарыny ýañlandyrýar.

Tanbur – tarly çalynýan saz guraly. Tut agajyndan taýýarlanýar. Uzyn dessesinde 16 sany bogulan perdesi bar. Käsäniň gapagyna 4 sany çöp (has) perde ýelimlenen bolýar. Tanburdaky tarларыň sany üçden alta çenli bolmagy mümkin. Häzirki wagtda üç-dört sim bilen çalynýar.

Ud – tarly-çalynýan saz gurallарыnyň iň gadymларындan biri hasaplanýar. Ol tanbur we dutardan özüniň arмыt, şekilli uly kasesi we tekiz (perde bogunлары болмадык) uly dessesi bilen tapawutlanýar. Ud sazynda 11 sany tar bolup, olardan baş sanysy goşa görnüşde, biri bolsa aşaky ýogyn sesiň ornunda ulanylýar.

MAZMUNY

Sözbaşy.....	3
Özbeqistan Respublikasynyň senasy. Sözleri A. Aripowýňky, Sazy M. Burhanowýňky.....	4

BIRINJI ÇÄRÝEK Özbek halk aýdymlary

1-nji ders. Watanymyzy wasp edýäris	6
Ýönekeý saz şekilleri. Bent şekli.	7
2-3-nji dersler. Halk aýdymlary. Lapar.....	8
Oyjon. Özbek halk lapary.....	9
Bizden size kim gerek? Sözleri W. Kurbanowýňky, Sazy M. Nasimowýňky	10
Sazyň aňlatma serişdeleri.	12
4-5-nji dersler. Ýalla.....	12
Şaftoliga sawolim. Sözleri P. Möminiňki, Sazy N. Narhojaýewiňki.....	14
Usul.	15
6-7-nji dersler. Remezan dessuryňnyň aýdymlary.....	16
Nişolda. Sözleri R. Tolibiňki, Sazy D. Omonullaýewanyňky.....	17
Dinamiki belgiler	18
8-nji ders. Alla aýdymlary.....	19
Oyjonim allasi. Sözleri T. Mahmudowýňky, Sazy F. Alimowýňky	21
“Alla” hakynda rowaýat.....	23
9-njy ders. Çagalar halk oýun-aýdymlary	24
Ýamgyr ýagalak. Özbek halk aýdymy	24
Kiçi bilen geçi. Sözleri K. Taňrygulyýewiňki. Sazy W. Ahmedowýňky	26
Lad. Do-mažor tonallygy.....	28

IKINJI ÇÄRÝEK Halk aýdymlary we tanslary

1-nji ders. Halk aýdymlary	29
Aýdym. Oh, leýli. Özbek halk aýdymy	30
Oftob çykdy äleme. Özbek halk aýdymy	31
Anna. Sözleri K. Taňrygulyýewiňki. Sazy W. Ahmedowýňky	32

Lýa-minor seshatary	33
2-3-nji dersler. Halk tanslary	34
Bulba. Belarus halk oýun-aýdymy	35
Şagala. Garagalpak halk oýun-aýdymy	37
Watan. Sözleri H. Rahmatyňky, Sazy H. Hasanowanyňky	37
Tonika.....	38
4-5-nji dersler. Zähmet aýdymlary	39
Urçuk. Özbek halk aýdymy	40
Ýagşy bala. Sözleri P.Möminiňki, Sazy N.Narhojaýewiňki.	41
Durnukly we durnuksyz sesler.....	42
6-7-nji dersler. Toý dabarasy aýdymlary	43
Surnaý nowasy. Halk sazy	44
Ýar-ýar. Halk aýdymy.....	45
Derýa. Sözleri G.Ezizowyňky, sazy D.Hydyrowyňky.....	46
Külçe nan. Sözleri P.Möminiňki, Sazy I. Hamroýewiňki.	47
Berkitmek üçin ýumuşlar	48

ÜÇÜNJI ÇÄRÝEK

Bayram we möwsüm aýdymlary

1-2-nji dersler. Gyş paslynyň aýdymlary.....	50
Sowuk kimi gözleýär? Sözleri P.Möminiňki, Sazy N. Narhojaýewiňki.....	51
Biz esgerdiris. Sözleri I. Rahmanyňky, Sazy N. Narhojaýewiňki	52
Üçseslilik.....	53
3-4-nji dersler. Bagşyçylyk sungaty	54
Gutly bolsun baýramyň. Sözleri G. Meredowyňky Sazy J.Gurbangylyjowanyňky.....	55
Bagşynyň edermenligi.	57
5-6-njy dersler. Bahar paslynyň aýdymlary.....	60
Baýçeçek. Özbek halk aýdymy.....	61
Bahar geldi. Özbek halk aýdymy	63
Lola. Özbek halk aýdymy	64
Baharym. Ýu. Rejebiniň sazy	64
Ýaşasyn Nowruz ady. Sözleri G. Meredowyňky. Sazy J. Gurbangylyjowanyňky	65

7-8-nji dersler. Baharyň ilçileri we tebigat.	66
Owlaklar. Sözleri K. Taňrygulyýewiňki, Sazy W. Ahmedowyňky	67
Men çynar ekdim. Sözleri G. Çöliýewiňki. Sazy D. Nuryýewiňki	68
Ton we ýarym ton.....	69
9-10-njy dersler. Kompozitor Kamiljan Jabbarow	70
Diýarymsen. Sözleri Habibiniňki, Sazy K. Jabbarowyňky.....	71
Weli (Welmuhammet) Muhadow	74
Ýaz ýagşy. Sözleri P. Möminiňki, Sazy D. Zakirowyňky	75
Alterasiýa belgileri.	76

DÖRDÜNJI ÇÄRÝEK

Halk saz gurallary

1-2-nji dersler. Kirişli saz gurallary	77
Çal, dutarym. Sözleri Nury Baýramowyňky, sazy Jeren	
Gurbangylyjowanyňky.....	82
Owgan rubaby barada rowaýat.	84
3/4 ölçegi.	85
3-4-nji dersler. Üflenip çalynýan saz gurallary	86
Gül mekanyň bahar-ýazy. Sözleri A. Güriýewiňki,	
Sazy N. Muhadowyňky	87
Çemendegül. Özbek halk aýdymy	88
Bahar. Sözleri Z. Egamberdiýewanyňky, Sazy Ş. Ýarmatowyňky.....	88
Tüýdügiň sesi.	90
4/4 ölçegi.	92
5-6-njy dersler. Kakylyp çalynýan saz gurallary	92
3/8 ölçegi.	93
Çagalyk. Sözleri Dilnuryňky, Sazy H. Hasanowanyňky	94
Dep.....	96
7-8-nji dersler. Kompozitor Fahriddin Sadykow	98
Garabaýyr. Sözleri A. Poladyňky, Sazy F. Sadykowanyňky	99
Ýaz gijesi. Sözleri A. Rahmanowanyňky. Sazy D. Nuryýewiňki	101
Berkitmek üçin ýumuşlar	103
Ýatda saklaň!.....	104
Aýdym-saz sözlügi.....	104

O'quv nashri

Oqilxon Ibrohimov

MUSIQA

(Turkman tilida)

4-sinf uchun darslik
Qayta ishlangan va to'ldirilgan 7-nashri

Terjime eden *Kamiljan Hallyýew*
Redaktor *Jumanazar Metýakubow*
Saz redaktory *Nazokat Utaýewa*
Çeper redaktorlar *Kamoliddin Nurmanow, Izzat Ýuldaşew*
Tehniki redaktor *Tatýana Haritonowa*
Korrektor *Jumanazar Metýakubow*
Sahaplaýjy *Umida Walijanowa*

Neşirýat lisenziýasy AI № 154. 14.08.09.
Çap etmäge 2020-nji ýylyň 19-nji iýunynda rugsat edildi.
Möçberi 70×90^{1/16}. Arial garniturasy. Kegli 15.
Ofset çap ediliş usuly. Şertli çap listi 8,19. Neşir listi 8,5.
1023 nusgada çap edildi. Buýurma №.

Gafur Gulam adyndaky neşirýat-çaphana döredijilik öýünde çap edildi.
Daşkent, 100128. Labzak köçesi, 86.

Telefon: (371) 241-25-24, 241-19-42

Faks: (371) 241-82-69

www.gglit.uz **info@gglit.uz**

**ULANMAGA BERLEN DERSLIGIŇ
ÝAGDAÝNY GÖRKEZÝÄN JEDWEL**

	Okuwçynyň ady, familiýasy	Okuw ýyly	Dersligi alan wagtyndaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçysynyň goly	Dersligi tabşyrandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçysynyň goly
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Derslik ulanmaga berlip, okuw ýylynyň ahyrynda gaýtaryp alnanda ýokarky jedwel synp ýolbaşçysy tarapyndan aşakdaky bahalamak tertibine esaslanyp doldurylýar:

Täze	Dersligiň ilkinji gezek peýdalanmaga berlendäki ýagdaýy
Ýagşy	Jilti gowy, dersligiň esasy böleginden bölünmedik. Ähli sahypalary bar, ýyrtylmadyk , sahypalarynda ýazgylar we çyzgylar ýok.
Kanagatlanarly	Jilti ýenjilen, kä ýerleri çyzylan, gyalary gädilen, dersligiň esasy böleginden bölek ýerleri bar, peýdalanyjy tarapyndan kanagatlanarly derejede abatlanypdyr. Goparlan sahypalary ýelimlenen, käbir sahypalary çyzylan.
Kanagatlanarsyz	Jilti çyzylan, ýyrtyk, esasy böleginden aýrylan, ýyrtylan ýeri düşüp galan, kanagatlanarsyz derejede abatlanan. Sahypalary ýyrtylan, listleri yetişmeýär, çyzyp taşlanan. Dersligi gaýtadan dikeldip bolmaýar.